

Rapport 2012:26

LÄNSSTYRELSEN
I STOCKHOLMS LÄN

STOCKHOLM 2013

Full fart framåt!

Till regeringen

“Stockholm – full fart framåt” är den andra av en serie årliga rapporteringar från Länsstyrelsen i Stockholms län om läget i Stockholmsregionen. Rapporten ska ses som ett komplement till de formaliserade redovisningar myndigheten gör i sin verksamhet.

Rapporten visar att det går bra för Stockholm. Och det behöver det göra om det också ska gå bra för Sverige. Men den sätter även fingret på en rad mycket stora utmaningar, varav flera är globala.

Regionen konkurrerar inte med övriga Sverige utan behöver hävda sig mot världens övriga metropoler, till exempel när det gäller att attrahera företag, forskning och kompetens. På samma sätt är näringslivets utveckling i Stockholmsregionen helt beroende av tillgången till kompetent arbetskraft. Men det kräver god tillgång till bostäder och ett välfungerande utbildningssystem. Framgångsrik näringslivsutveckling förutsätter också en infrastruktur som håller måttet, inte minst när det gäller den internationella tillgängligheten via Arlanda–Stockholm.

Regionen har med detta som utgångspunkt identifierat fem avgörande utvecklingsområden som alla kräver olika mått av både statligt, regionalt och lokalt agerande:

Bostäder: Större hänsyn behöver tas till sambandet mellan bostadsbyggande och infrastruktursatsningar som en förutsättning för ett dynamiskt näringsliv och en välfungerande arbetsmarknad. Flexibla lösningar för ett ökat utbud av studentboenden och en översyn av områden för riksintressen och dess påverkan på bostadsbyggandet är angelägna frågor.

Infrastruktur: 2010–2021 genomförs infrastruktursatsningar på nära 100 miljarder kronor i Stockholmsregionen. Trots det kommer regionen, enligt studier

från Trafikanalys, att ha fler flaskhalsar 2030 än i dag. Ska befolkningsökningen kunna mötas, klimatförändringar kunna motverkas och attraktionskraften klara den globala konkurrensen behövs det omfattande infrastrukturinvesteringar även efter 2021. En betydande del av dessa måste bäras av staten.

Klimat och energi: Snabb befolkningsutveckling i kombination med stark tillväxt ställer stora krav på ökade insatser för att målen om begränsade klimatpåverkande utsläpp ska nås. Vattenkvalitet och Mälarens framtid är viktiga frågor som behöver ytterligare uppmärksamhet där bland annat finansieringen av ombyggnaden av Slussen är avgörande.

Innovationskraft: Regionen är i dag centrum för två av Sveriges internationellt mest framgångsrika kunskapsområden: IKT och Life Science. Life Science är under omdaning och för att säkra Sveriges konkurrens- och attraktionskraft på den globala marknaden formuleras en nationell agenda för forskning och innovation: Sverige som Internationellt centrum för Life Science (SILS). Visionen är att Sverige ska vara ett internationellt kraftcentrum för life science där det kan skapas förutsättningar för gränsöverskridande innovationer inom hälsoområdet.

En annan strategisk satsning med tydlig bäring på Stockholmsregionen är SciLifeLab som under 2013 kommer att bli ett nationellt vetenskapligt center för storskalig forskning inom biovetenskap, medicin och miljö. Centret kommer att vara en unik resurs för forskare i Sverige och utomlands.

Dessa satsningar kommer att stärka Sveriges och Stockholms förutsättningar att även fortsättningsvis ha en internationellt framskjuten position inom life science.

Arbetsmarknad och kompetensförsörjning:

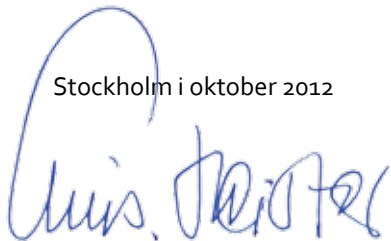
I konkurrensen med andra ledande regioner i världen behöver Stockholmsregionen kunna erbjuda kompetens av hög klass. Men utvecklingen går mot växande kompetensbrist, både när det gäller akademiskt och yrkesutbildade. Regionen behöver tilldelas platser inom de högre utbildningarna som motsvarar befolkningstillväxten. Regionens ökande behov av yrkeshögskoleplatser behöver också tillgodoses. I båda fallen är teknikutbildning, i synnerhet inom IKT, särskilt viktig.

Till Stockholms län kommer fler människor med utländsk bakgrund än till varje annan del av Sverige. Det understryker regionens öppenhet, och vi välkomnar detta. Men det kräver att statliga och lokala insatser samspelar bättre än i dag, inte minst när det gäller matchningen mellan invandrades kompetens, undervisning i svenska och arbetsmarknadens behov. Genom att dels satsa på projekt som ökar kvinnors delaktighet på arbetsmarknaden, dels satsa på mångfaldsarbete hos arbetsgivarna möter regionen problemet från flera håll och hittills gjorda erfarenheter pekar på att enkelhet och snabbhet behöver prioriteras vid flyktningmottagande.

Regionens aktörer står väl samlade för att möta utmaningarna. Regeringen behöver möta detta med en tillväxtpolitik som är anpassad för en huvudstadsregion i internationell toppklass.

”Stockholm – full fart framåt” är först och främst tänkt som Länsstyrelsens redovisning till regeringen om läget i länet. Den är emellertid också en beskrivning för andra parter om de stora utmaningar och förväntningar som vi gemensamt behöver möta.

Stockholm i oktober 2012

Chris Heister
Landshövding

Inledning

Stockholmsregionen är Sveriges huvudstadsregion och motor. Här bor drygt en femtedel av Sveriges befolkning och här skapas en tredjedel av Sveriges ekonomi. Här finns landets främsta kunskapscentra. Här finns en dagbefolkning från landets samtliga 290 kommuner och en nattbefolkning från 189 av världens länder.

Stockholm är Sveriges enda metropol. Men regionen är betydligt mer än bara en av världens storstäder: skog, odlad mark och betesängar omger huvudstaden som samtidigt är en del av världens största skärgård med över 30 000 öar. Ingen annanstans i Sverige finns motsvarande mångfald och styrka. Och ingen annanstans finns det så stora möjligheter att uppleva verklig livskvalitet och stockholmarna trivs med sina liv.

Stockholmarna trivs

En nyligen genomförd medborgarundersökning¹ visar att

- 92 procent av invånarna är nöjda med det liv de lever
- 90 procent trivs både med sitt arbete och sitt boende
- invånarna ser ljus på den egna ekonomin, är miljömedvetna och positiva till mångkultur

vilket ytterligare indikerar att det går bra för Stockholm.

Det går bra för Stockholm, men det finns områden att förbättra

Samma undersökning visar också att

- 20 procent upplever sig trångbudda
- 50 procent upplever buller, luftföroreningar och trafiksituationen som ett bekymmer
- 26 procent upplever att deras jobb inte motsvarar deras utbildning

vilket ytterligare stärker behovet att arbeta med regionens fem utmaningar.

Stark innovationskraft

Stockholms län är Sveriges mest utvecklingskraftiga region. Enligt internationella bedömningar ligger Stockholmsregionen i topp i Europa. Hit flyttar människor från hela Sverige och övriga världen med nya kunskaper. I dag bor drygt 2,1 miljoner människor i Stockholms län och länet växer med över 30 000 personer per år samtidigt som det geografiska närområdet växer i takt med förbättrade transportmöjligheter.

Stockholmsregionen strävar efter att vara ett centrum för världsledande forskning. Universitet och kunskapsintensiva industrier har här de bästa utvecklingsmöjligheterna. Regionens universitet stärker successivt sina positioner internationellt. Karolinska Institutet, Stockholms universitet och Kungliga Tekniska högskolan är tillsammans den tionde starkaste universitetsmiljön i världen, utanför USA. Livsvetenskaperna – trots AstraZenecas nedläggning av forskningsenheten i Södertälje – och informationsteknologin är två av regionens styrkeområden som mycket påtagligt bidrar till regionens attraktions- och konkurrenskraft.

¹ Länsstyrelsen i Stockholms län, Medborgarundersökning 2011

Samhällsplanering som håller

Transportsystemets effektivitet och tillförlitlighet är av central betydelse för fortsatt tillväxt och social sammanhållning. Det gäller såväl kommunikationsmöjligheterna till och från Stockholmsregionen som möjligheterna att effektivt röra sig inom regionen. Hur trafiken ordnas i Stockholmsregionen får också stora konsekvenser för landet som helhet. Fungerar transportererna väl i Stockholm betyder det, enbart genom regionens storlek, också att stora delar av transportsystemet i Sverige gör det. Under de kommande tio åren satsas nära 100 miljarder på vägar och järnvägar, trots detta bedömer Trafikanalys att flaskhalsarna kommer att vara fler år 2030. Storsatsning på infrastruktur är en investering i regionens utveckling, men också en avgörande insats för miljön.

Inflyttningen till länet är snabb. En väl fungerande bostadsmarknad är av avgörande betydelse för Stockholmsregionens fortsatta tillväxt. För länet gäller det att förbereda för en befolkningsökning på upp till en halv miljon personer fram till år 2030, kanske ännu fler. Det ställer krav på mer än en kvarts miljon nya bostäder. Utbyggnaden av nya bostadsområden behöver samplaneras med kollektivtrafik för att undvika att nya stadsdelar i huvudsak blir biltrafikförsörjda. Lyckas samhället samlokalisera bostäder och infrastruktur blir det miljömässiga fördelar. Kraven på energieffektivitet i nybyggda bostäder har höjts. Enligt EU ska alla nyproducerade bostäder vara betydligt energisnålare och till stor del använda förnyelsebar energi år 2020. Nya bostäder behöver också lokaliseras och utformas så att de klarar ett förändrat klimat med exempelvis höjd vattennivå som följd.

Stockholms län är en av Europas mest framgångsrika regioner.

- Svarar för 55 procent av Sveriges totala befolkningsökning.
- Står för 31 procent av landets BNP.
- Har 35 procent av Sveriges nyföretagande.
- Har Sveriges högsta sysselsättningsgrad.
- Är den mest kunskapsintensiva region utanför USA.
- Har 19 universitet och högskolor.

Antalet sysselsatta ökade med 30 000

I ett europeiskt perspektiv är det få regioner som har en högre sysselsättning än Stockholms län. Under 2011 ökade antalet med 30 000. Totalt sysselsätter Sveriges största arbetsmarknad därmed 1,1 miljoner människor. Utvecklingen var särskilt stark inom vård och omsorg, handel samt finansiell verksamhet. Den framtida sysselsättningsökningen förväntas framförallt växa inom tjänstenäringen och i små och medelstora företag.

Under 2011 ökade andelen sysselsatta till 70,3 procent i ålder 15–74 år, se diagram 1. Regionen har därmed den högsta andelen av samtliga län. Parallellt med att sysselsättningen ökade så sjönk antalet arbetslösa med drygt 6 000 personer till 6,4 procent. Männen har fortsatt en fortsatt högre sysselsättningsgrad och lägre arbetslöshet jämfört med kvinnor. Ungdomsarbetslösheten (som inkluderar heltidsstuderande) sjönk till strax under 20 procent och ungdomar svarar för en dryg tredjedel av samtliga arbetslösa.

Det finns fortsatt utrymme att öka arbetslivsdeltagandet

För att säkerställa dagens välfärdssystem för framtiden krävs att det totala antalet arbetade timmar ökar. Det kan ske genom att öka antalet arbetade timmar per sysselsatt och/eller genom att öka antalet

sysselsatta. Till de grupper där många i dagsläget inte arbetar hör framförallt unga, äldre och utrikes födda personer, se diagram 2. Inom gruppen utrikes födda är dessutom skillnaderna mellan kvinnor och män påtagligt större än bland inrikes födda. För att öka den totala sysselsättningsnivån och antalet arbetade timmar är det mot dessa grupper – där utrymmet till förbättring är störst – som de offentliga insatserna bör koncentreras.

Från näringslivets sida finns en stor efterfrågan på arbetskraft. Trots att antalet arbetslösa uppgår till 75 000 är antalet vakanser – som kan ses som ett mått på otillfredsställd efterfrågan på arbetskraft – fortsatt högt. Det visar att det finns fortsatt behov av en mer effektiv matchning på arbetsmarknaden. I prognosrapporten Stockholm 2020 konstateras att efterfrågan på arbetskraft kommer att stiga med

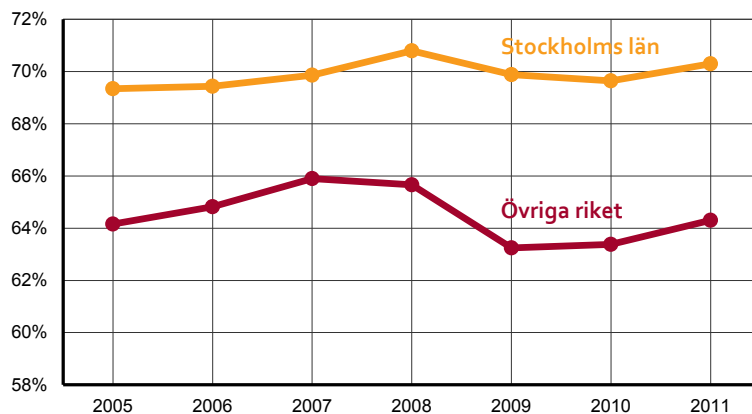

Diagram 1. Andelen sysselsatta (15–74 år) i Stockholms län och övriga riket 2005–2011. Källa: SCB/AKU

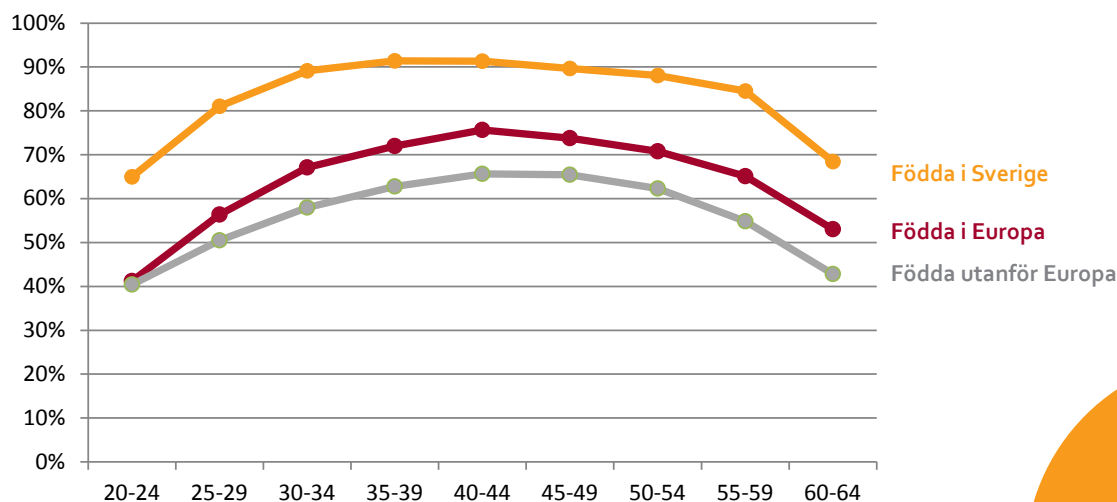

Diagram 2. Andel sysselsatta (förovararbetande) bland personer födda i Sverige, Europa och övriga världen. Källa: SCB

Utbildning är nyckeln till framtidens arbetsmarknad.

drygt 200 000 fram till 2020. Det är framförallt efterfrågan på eftergymnasialt utbildade som kommer att öka. Bland de utbildningsgrupper där det riskerar att råda brist 2020 hör till exempel högskoleingenjörer, omvårdnadsutbildade och lärare.

! Skillnaderna i sysselsättning mellan kvinnor och män är markant högre bland utrikes födda än bland inrikes födda.

Utbildning, utbildning och utbildning

Det står klart att utbildning är avgörande för möjligheterna till anställning. Antalet och andelen jobb som inte ställer särskilda krav på utbildning kommer att utgöra en minskande del av arbetsmarknaden. För att ge unga människor möjligheten att konkurrera på morgondagens arbetsmarknad krävs därför att kapaciteten i den eftergymnasiala utbildningen byggs ut. Idag står inte antalet platser i paritet med regionens behov. Det innebär att inflyttningen av högt utbildad arbetskraft från övriga riket hela tiden behöver öka. Det är inte en hållbar lösning för Stockholm eller övriga riket.

En gymnasieskola med hög kvalitet är en förutsättning för de fortsatta möjligheterna. Utvecklingen med en ökande andel som lämnar gymnasieskolan utan fullständiga betyg är därför oroande. Utan en godkänd gymnasieutbildning är utsikterna på arbets-

marknaden begränsade. Vidare ökar sannolikheten att få ett arbete som motsvarar sin utbildning desto längre utbildningsbakgrund man har.

! Andelen som anser att deras arbete motsvarar deras utbildning är dubbelt så hög bland personer med en högskoleutbildning (62 procent) jämfört med personer med en gymnasieutbildning (31 procent).

Könssegregerad arbetsmarknad

Regionens arbetsmarknad är fortsatt könssegregerad, vilket delvis är en avspeglning av de olika utbildningsval som flickor och pojkar gör i tidig ålder. Bland de största yrkena i regionen är ett flertal – däribland sjuksköterskor, byggnads- och anläggningsarbetare – starkt könssegregerade med enbart 0–10 procents representation av det ena könet. Vidare är skillnaderna i lönenivå fortfarande till klar fördel för männen.

! Den könssegregerade arbetsmarknaden får konsekvenser för kvinnors och mäns löner och pensioner. Dessutom är det samhällsekonomiskt ineffektivt att vissa branscher baserar sin arbetskraftsför-sörjning via halva arbetskraftsutbudet.

Foto: Christina Fagergren

Nyföretagandet slog rekord 2011

Huvudstadsregionen spelar en avgörande betydelse för Sveriges samlade konkurrenskraft, välfärd och förnyelseförmåga. Länet svarar för en stor och växande andel av antalet nystartade företag och kännetecknas av ett FoU-intensivt näringsliv med stark förmåga till förnyelse och utveckling. Regionens täthet, storlek och branschrepresentation är unikt för Sverige. Näringslivet har en tydlig tyngdpunkt i den privata tjänstesektorn med omkring två tredjedelar av arbetskraften.

Regionens näringsliv faller mycket väl ut i internationella jämförelser och beskrivs ofta som Europas mest innovationsdrivna ekonomi. Ett utmärkande drag är storleken på kunskapsintensiva verksamheter. Antalet sysselsatta inom den traditionella tillverkningsindustrin är låg och förväntas vara oförändrad – eller till och med minska något – fram till 2025 medan antalet förväntas öka med en tredjedel inom kunskapsintensiva tjänster.

Rekord i antalet nystartade företag

Den trendmässiga ökningen av nystartade företag under 2000-talet fortsatte under 2011. Totalt startades det fler än 24 000 företag (se diagram 3) vilket motsvarar 35 procent av rikets totala nyföretagande. Aldrig tidigare har så många företag startats under ett år. Det är framförallt antalet nystartade aktiebolag som ökat under senare år. Det kan delvis förklaras av att insatskraven (aktiekapital) sänktes till 50 000 i april 2010. Omvänt sjönk antalet konkurser. Totalt försattes drygt 2 200 företag i konkurs 2011 vilket är 7 respektive 13 procent färre än under 2010 och 2009. De konkursdrabbade företagen 2011 sysselsatte drygt 6 200 personer.

Stort antal huvudkontor

Vid sidan av ett starkt nyföretagande har regionen en stark position när det gäller antalet globala huvudkontor. Här ligger till exempel huvudkontoren

för Ericsson, Scania och SCA. I Europa är det bara London och Paris som har fler så kallade globala huvudkontor. Under vintern annonserade industrikoncernen Sandvik att företaget flyttar sitt huvudkontor till centrala Stockholm hösten 2012. Som främsta skäl till flytten angavs att det är lättare att attrahera och hitta specialistkompetens i Stockholm.

Bristen på lämplig arbetskraft brukar annars lyftas fram som ett av de största tillväxthindren för företag. Bland små och medelstora företag i Stockholm uppger drygt var femte företag att detta är ett stort tillväxthinder. För större företag är andelen något större. Att ha en god tillgång på kompetent arbetskraft är avgörande för näringslivets utveckling. Om regionen inte förmår svara upp mot utmaningen hämmas företagens möjligheter till utveckling. Därmed riskerar företagens olika verksamheter att utvecklas utanför Sveriges och Stockholms gränser.

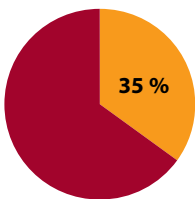
Bristen på specialiserad och högutbildad arbetskraft riskerar att hämma den kunskapsintensiva sektorns utveckling.

Efterlyses: fler växande företag

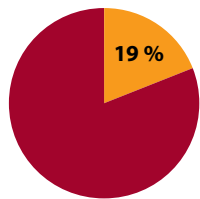
De senaste årtionden har konkurrensen ökat och livslängden på företagens produktportföljer reducerats kraftigt. Utvecklingen innebär att det ställs höga krav på ständig förnyelse och produktutveckling för fortsatt lönsamhet. Konkurrensen är inte längre

I Stockholm-Mälardalenregionen finns nästan hälften av samtliga Sveriges företag med fler än tio anställda som bedriver forskning.

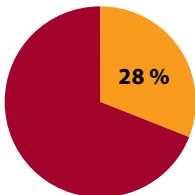
Nyföretagande (2011)

Varuexport (2011)

Lönesumma (2010)

Näringslivets FoU (2009)

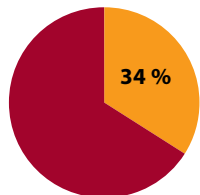
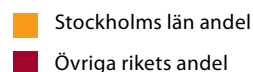

Diagram 3. Stockholmsregionens näringsliv som andel av rikets sammanlagda.

begränsad till särskilda delar av världen, utan konkurrensen är global.

Idag har regionen ett förhållandevis hög grad av nyföretagande. Parallellt med detta är ett stort antal multinationella företag – ofta med rötter i Sverige – närvarande i regionen. Det som ofta lyfts fram som en bristvara är istället antalet växande företag. Statistiken tyder visserligen på att jordmånen är bättre i Stockholm än i övriga riket, men att det trots detta är alltför få företag som förmår att växa. Det finns flera vägar för ett företag att växa organiskt och betingelserna ser lite olika ut mellan olika branscher. Vägen från en idé till färdig produkt inom life science är till exempel lång, kostsam och riskfylld medan det i andra branscher kan ske med mycket liten kostnad och på kort tid.

En av de svagheter som regionens innovationsstrategi identifierar är bristen på kapital i tidiga skeden. I dag går bara 14 procent av de 17,2 miljarder kronor av det statliga riskkapitalet till företagsutveckling i tidiga skeden, trots att såväl riskerna som avsaknaden av privat kapital är som störst där. Statens riskkapital bör därför dirigeras om och i större utsträckning prioriteras till tidiga skedena. Andra åtgärder för att förbättra kapitalförsörjningen innefattar starkare incitament för bankerna att bevilja innovativa företag krediter och affärsänglar bör stimuleras att investera i innovativa företag i tidiga skeden.

! Statligt riskkapital bör prioriteras till tidiga skeden.

Företag	Antal anställda
Ericsson	10 300
Scania	8 600
SEB	6 600
NCC	6 500
Keolis	5 400

Tabell 1. Största privata arbetsgivarna i Stockholms län. Källa: SCB

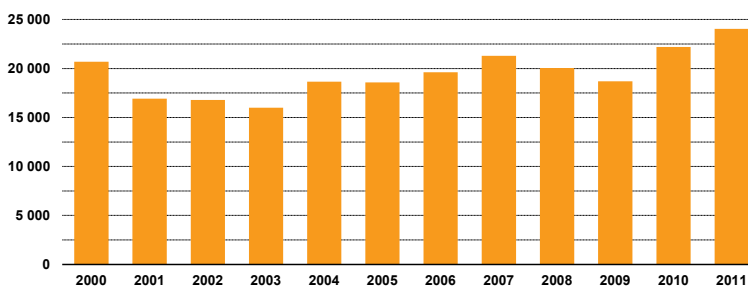

Diagram 4. Antal nystartade företag (aktiebolag, enskild näringsidkare samt handels- & kommanditbolag) i Stockholms län 2000–2011. Källa: Bolagsverket

Stockholms invånare – rikets driftigaste kvinnor och män

Innovationer är en förutsättning för att Stockholms län ska fortsätta att vara en internationellt konkurrenskraftig region och Stockholmsregionens invånare är driftiga. Här finns flest företagare i Sverige, både bland kvinnor och bland män. Av de drygt 90 000 företag med färre än 50 anställda år 2009 leddes 31 procent av kvinnor och 69 procent av män.² I ett par av de sektorer som har störst potential i Stockholmsregionen, den kunskapsintensiva tjänstesektorn och välfärdssektorn, är andelen kvinnor som driver företag störst.

² SCB, RAMS, Entreprenörskapsdatabasen

Kvinnor och män i olika branscher

Företagandet i Stockholmsregionen är liksom den övriga arbetsmarknaden och utbildningssystemet könssegregerat. Majoriteten av näringsgrenarna domineras av män vilket är tydligast inom byggindustrin där 97 procent av företagsledarna är män. I tre av femton branscher, personliga och kulturella tjänster med mera, vård och omsorg samt inom utbildning, är företagsledaren vanligtvis en kvinna. En av förklaringarna till den stora andelen kvinnor i just dessa branscher är att vård, omsorg och utbildningsväsendet nyligen öppnats upp för företagare och att många anställda tagit chansen att starta företag. I tätorterna är könsuppdelningen inte lika markant utan den största branschen för både män och kvinnor är företagstjänster där bland annat organisations- och redovisningskonsulter, reklambyråer samt personaluthyrnings-, bevaknings- och städföretag ingår.

Omsätter mest och sysselsätter flest i riket

Nettoomsättningen för kvinnors företag totalt i riket ökade sex gånger så mycket som mäns år 2006–2010 och en stor del av ökningen i kvinnors företag, knappt 40 procent, skapades i Stockholmsregionen. Dessutom arbetade en dryg tredjedel av de sysselsatta i

Stockholmsregionen i kvinnors företag, vilket innebär att dessa företag bidrar både till ökad tillväxt och till fler arbetstillfällen än något annat län i riket.

Kvinnor i Stockholms län är bäst i riket både på etablerat företagande och nyföretagande. En fjärdedel av alla företag som drivs av kvinnor i riket finns i Stockholms län och dubbelt så många kvinnor driver företag i länet i jämförelse med Västra Götaland och Skåne.³ Tillväxten i kvinnors företagande har varit stark under det senaste decenniet. År 2012 var antalet kvinnor i nya företag i Stockholms län över riksgenomsnittet och flest i riket med 12,8 per 1 000 invånare. Dessutom fanns 22 procent av alla kvinnor som var företagare i Stockholms län på ett nyetablerat företag medan motsvarande siffra för män var 18 procent år 2009. Ökningen i kvinnors företagande i jämförelse med mäns kan innebära att andelen kvinnor som leder företag ökar på sikt.

Jämnast könsfördelning i Danderyds kommun

I länets samtliga 26 kommuner är könsfördelningen bland företagare ojämn. Jämnast är det i Danderyds kommun där 58 procent av företagarna är män och 42 procent är kvinnor. Lidingö, Vaxholm, Stockholm, Täby och Nacka är andra kommuner med en hög

³ Tillväxtverket, SCB, RAMS, Entreprenörskapsdatabasen

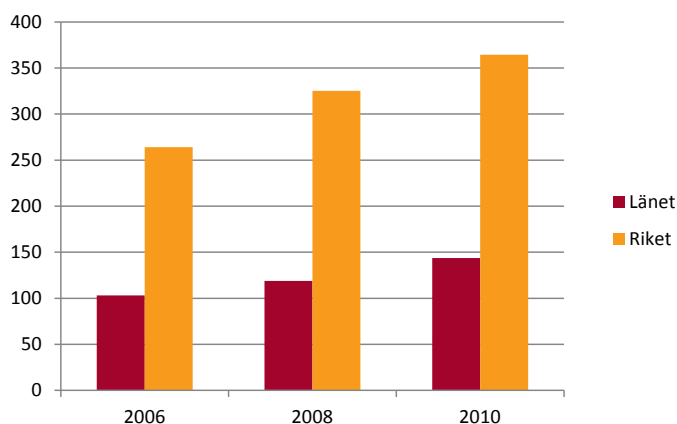

Diagram 5: Nettoomsättning kvinnors företag.
Källa: Tillväxtverket

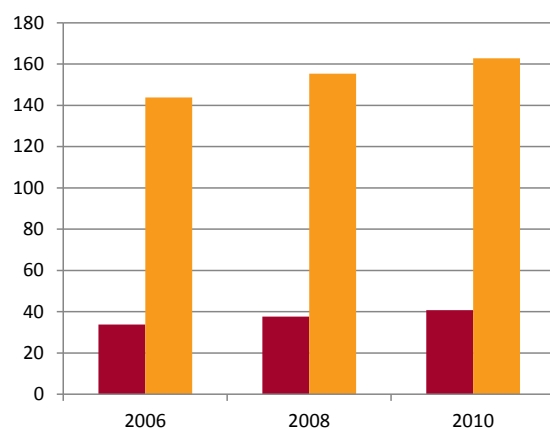

Diagram 6: Antal företag i Stockholms län som leds av kvinnor. Källa: Tillväxtverket

andel kvinnor. Störst skillnad i könsfördelningen bland företagsledare finns i Nykvarns kommun följt av Botkyrka, Nynäshamn, Haninge och Södertälje. En möjlig förklaring till det höga företagandet bland kvinnor i Danderyds kommun är att medelinkomsten för både kvinnor och par är högst i länet, vilket kan öka kapitaltillgången. Den låga andelen kvinnor som driver företag i Nykvarn följer mönstret att företag i landsbygdskommuner sällan leds av kvinnor. Andelen kvinnor i nya företag är högre än mäns i alla länets kommuner med undantag för Upplands-Bro. Högst är nyföretagandet bland kvinnor i Botkyrka, Tyresö och Sollentuna följt av Danderyd och Solna.

Både kvinnor och män vill anställa fler

Mer än hälften av företagarna efterlyser stöd från myndigheter och andra aktörer för att expandera. Stöd för att kunna anställa fler återfinns högst på önskelistan för både kvinnor och män. I efterfrågan på skattelättnader, ändringar i lagar och regler kring anställning, anställningsstöd samt hjälp att hitta rätt personal och bostäder finns inte heller någon skillnad

mellan könen. Både kvinnor och män efterfrågar ekonomiskt stöd i startfas och tillväxtskede, men kvinnor anser att de har svårare att få banklån än män. Kvinnor önskar i mycket större utsträckning än män utbildning till sig själva och sin personal i exempelvis försäljning, upphandling och arbetsgivarkunskap medan rådgivning och stöd till utveckling i företaget efterfrågas i lika hög grad av både könen.

! *Anpassa de individuella stödinsatserna utifrån branschkraven och de olika behov som företagande kvinnor och män har.*

Kvinnors
företagande ökar
stadigt.

Välkomna satsningar på forskning & innovation

Stockholmsregionen har en stark position när innovationsförmåga och konkurrenskraft jämförs. Flera internationella företag bedriver forskning och utveckling i regionen vilket lockar till sig kvalificerad arbetskraft och skapar goda förutsättningar för små, innovativa företag att växa. Konkurrensen är dock knivskarp och Stockholm behöver svara upp mot konkurrensen genom att arbeta smart och målmedvetet för att stärka sin position.

Life science under omvandling

I början av 2012 lät Astra Zeneca meddela att företag lägger ner sin forskningsenhet i Södertälje. Nedläggningen berörde knappt 1 500 personer och var ett hårt slag för Södertälje, Stockholm och Sverige. Nedläggningen var dock inte det första i sitt slag.

2010 beslutade Astra Zeneca att lägga ner sin anläggning i Lund och i början av 2000-talet avvecklade Pharmacia sin verksamhet i Uppsala. Motsvarande utvecklingen har skett i andra länder. Tidningen Forbes har beräknat att de stora läkemedelsbolagen har friställt omkring 300 000 anställda inom forskning och marknad under 2000-talet. Det speglar ett strategival där de stora läkemedelsbolagen lämnar tanken på industriell utveckling i egen regi. Istället fokuserar bolagen på att utveckla nya läkemedel i samverkan med olika typer av öppna nätverk och leta efter potentiella läkemedelskandidater som befinner sig i kliniska utvecklingsfaser. Utmaningen för regioner är att kunna erbjuda de stora läkemedelsbolagen innovativa miljöer med robust akademisk kompetens och ett brett utbud av innovativa företag med kapaciteten att överföra teoretisk kunskapsutveckling till produktidéer och läkemedelskoncept. De regioner som har denna kompetenskedja kommer att vara väl positionerade och attrahera samarbeten med de stora läkemedelsbolagen.

Strategiska satsningar inom Life Science

Det pågår en mängd strategiska forskningsinsatser i landet: klinisk forskning och registerforskning i Västra Götaland, ESS i Skåne och det nationella resurscentrat Science for Life Laboratory (SciLifeLab) i Stockholmsregionen. Våren 2012 aviserade Wallenbergs stiftelse och Astra Zeneca att de går in med betydande ekonomiska medel i SciLifeLab. Under hösten meddelade regeringen att de statliga anslagen för forskning och innovation höjs successivt så att de 2016 ligger fyra miljarder högre än idag. För SciLifeLab innebär det till exempel 200 miljoner kronor i ökade årliga anslag. Resurscentrat är nu i gång i ett eget hus i anslutning till Karolinska institutet i Solna och en andra byggnad är på väg att färdigställas. Att SciLifeLab nu har fått långsiktigt finansiella garantier har tidigare efterfrågats och regeringens satsning välkomnas.

Under hösten meddelade regeringen att anslagen för forskning och innovation kommer att stärkas. Satsningen omfattar bland annat att de direkta anslagen till universitet och högskolor ökar med 1,6 miljarder och en särskild satsning på spetsforskning ger 300 miljoner. Satsningen som även innehåller en anslagsökning till SciLifeLab på 200 miljoner per år välkomnas och är ett viktigt led i att stärka Stockholm och Sveriges samlade konkurrenskraft.

Satsningen Stockholm Life Solna – Stockholm i den nya Hagastaden är en annat betydelsefullt initiativ. På ett attraktivt läge i Stockholmsregionen håller för närvarande ett kluster på att bildas av universitet, bolag inom life science, IKT-företag, hälso- och sjukvård och myndigheter. När det är färdigt kommer det att erbjuda en av världens främsta miljöer för forskning och näringsliv i samverkan. Parallellt med detta finns stiftelserna Vetenskapsstaden och Flemingsberg som gör insatser för att tillvarata synergier och kraftsamla i den norra respektive södra delen av regionen.

IKT-företagen sysselsätter 25 000 i Kista

Stockholmsregionen är en stark och innovativ region, men vunnen framgång är ingen garanti för framtida positioner. Innovationskraften behöver ständigt stärkas. Omvärlden förändras i accelererande takt och företagets produktportföljer blir allt mer kortlivade, inte minst inom informations- och kommunikationsteknik (IKT).

Vid sidan av life science brukar Kista Science City lyftas fram som ytterligare ett exempel på en innovativ miljö i internationell klass. I Kista finns ett av världens högsta koncentration av kompetenser, innovationer och affärsmöjligheter inom IKT. Över tusen forskare verkar för forskning och utveckling

i unika samarbeten mellan branschföretag, forskningscentra, institutioner och universitet. Utöver stora företag som Ericsson och Adecco IT är omkring 1 000 IKT-företag lokaliserade till Kista som sammanlagt sysselsätter 25 000 personer. Därutöver har KTH och institutionen för data och systemvetenskap vid Stockholms universitet knappt 7 000 studenter i området. Vid sidan av Kista finns det en stor mängd och variation av IKT-företag i centrala Stockholm, till exempel dataspelsklustret på Södermalm.

Forskning ger innovationer som ger affärer.

En regional innovationsstrategi

Som ett svar på den ökade internationella konkurrensen har regionens universitet, kommuner, landsting, Stockholms Handelskammare och Länsstyrelsen samlats inom ramen för initiativet Innovationskraft Sthlm. Aktörerna har bland annat gemensamt uppmärksammat regeringen vilka områden som regionen anser bör prioriteras i såväl den forsknings- och innovationspolitiska propositionen som den nationella innovationsstrategin. Arbetet inleddes under 2010 och i våras antogs Stockholmsregionens innovationsstrategi.

Strategin har en vision om att gå från dagens styrkeposition till världens mest innovationsdrivna ekonomi 2025. I strategin identifieras fem områden som det regionala innovationsarbetet ska fokusera kring. Aktörerna bakom strategin ska tillsammans ta fram och genomföra handlingsprogram för respektive område.

Den regionala innovationsstrategin innehåller fem fokusområden:

- Bättre kapitalförsörjning i tidiga skeden till små innovativa företag.
- Ekonomiska satsningar på anläggningar för tester, demonstrationer och verifieringar av koncept under så verkliga förhållanden som möjligt.
- Utvecklat användande av upphandlingar som ett strategiskt verktyg för att gynna innovativa företag.
- Underlätta tvärvetenskapliga idé- och kunskapsutbyten.
- Stärk Stockholms anseende som en globalt attraktiv region.

antal varumärkesrättsliga frågor som är
uppläsa för förväxlingsbedömningen i förväxlings-
bedömning i domen d. 29 sept. 1978 i sak
nr 39/97 i ämbetsrådet i Kaisha / Kan-
39/97 (Canon Kabushiki Kaisha / Kan-
Goldwyn-Mayer Inc).

I Canon-domen har EG-domstolen gett uttryck
för den s.k. produktregeln och anger att denna regel
är en förutsättning för förväxlings-
bedömning av vissa varumärken som
är avsedda för försäljning i samband
med varumärket, särskilt i samband
med varumärket mellan de varumärken
som är avsedda för försäljning i samband
med varumärket. EG-domstolen har

Efterfrågan på personer med eftergymnasial utbildning ökar

Stockholmsregionen är en kunskapsregion med en hög andel välutbildade invånare. Den skärpta konkurrensen och ambitionen om ett näringsliv med ett högt kunskapsinnehåll innebär att andelen högutbildade behöver öka. På längre sikt kan dagens kapacitet inte möta det stigande behovet. Det reguljära tillflödet från nettoinflyttning och -pendling i kombination med examination vid regionens lärosäten räcker helt enkelt inte till för att både kompensera det naturliga bortfallet – genom exempelvis pensioneringar – i den befintliga populationen och tillfredsställa det ökade behovet som arbetsgivarna kommer att ställa.

Jämfört med övriga storstadsregioner är andelen av befolkningen som har en eftergymnasial utbildning hög i Stockholm, se diagram 6. Skillnaderna mot övriga riket förväntas dessutom att öka. Av de elever som lämnade gymnasiekolan i Stockholms län 2008 hade drygt hälften (51 procent) påbörjat högskolestudier inom tre år, vilket är den högsta andelen av samtliga län. I övriga riket var motsvarande andel 42 procent. I en jämförelse med andra europeiska regioner hör Stockholm till den grupp regioner med högst andel av befolkningen som har en eftergymnasial utbildning.

För att attrahera fler studenter till Stockholm krävs fler bostäder. Idag ska 80 000 studenter dela på 12 000 studentboenden. Bristen på bostäder innebär att många blivande studenter inom och utanför regionen inte ser Stockholm som ett alternativ och söker sig till andra städer. Allra svårast att finna en lösning på sin bostadssituation har de studenter som kommer från andra länder eftersom de saknar kontaktnät och kunskap om regionens bostadsmarknad.

För att möta morgondagens behov av högutbildad arbetskraft behöver länets lärosäten och yrkesutbildningar få utökade resurser för att kunna möta behovet med bibehållen kvalitet.

Efterfrågan på arbetskraft ökar med 200 000 fram till år 2020

Fram till 2020 förväntas efterfrågan på arbetskraft öka med 200 000. Merparten av ökningen (150 000) kommer att ske på personer med en eftergymnasial utbildning. Efterfrågan på gymnasieutbildade väntas öka med 64 000 medan efterfrågan på personer med förgymnasial utbildning beräknas minska med 12 000 personer.

Brist på arbetskraft förväntas framför allt uppstå inom vård, pedagogik och lärarutbildning, tjänsteområdet samt inom teknik och tillverkning. Störst brist beräknas inom hälso- och sjukvård samt social omsorg. Inom tjänsteområdet och teknik och tillverkning

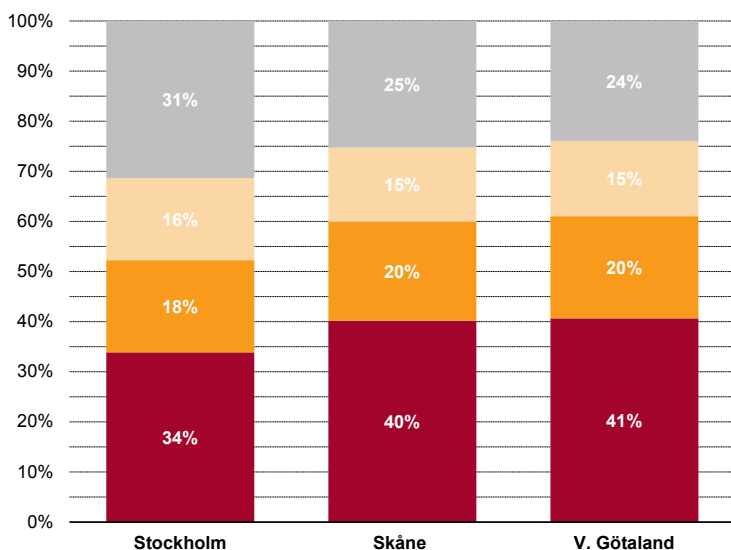

Diagram 7. Befolkningens (25–64 år) utbildningsnivå i de tre storstadsregionerna, 2011. Källa: SCB

beräknas efterfrågan på exempelvis arkitekter och högskoleingenjörer överstiga tillgången. På enskilda utbildningsgrupper beräknas stora brister inom till exempel omvårdnadsutbildade, förskolelärare och högskoleingenjörer, se tabell 2. Gemensamt för många av de områden där det förväntas råda brist på utbildade är en skev fördelning mellan kvinnor och män.

Rekryteringsbasen behöver breddas och insatser för att jämna ut könsskillnaderna gällande utbildnings- och yrkesval behöver genomföras.

Efterfrågan på gymnasialt utbildad arbetskraft är stor inom flera områden där nationella yrkesprogram är en viktig rekryteringsbas. I Stockholms län sökte

Tabell 2. Exempel på utbildningsgrupper med beräknad brist på tillgång 2020.

Utbildningsgrupp	Beräknad brist 2020
Förskolelärare	4 400
Fritidspedagoger	1 000
Yrkeslärare	1 100
Högskoleingenjörer	5 100
Barn och fritid (gymn)	4 000
Biomedicinska analytiker	1 200
Sjuksköterskor	1 600

endast 25 procent till de yrkesförberedande programmen. På omvårdnadsprogrammet, där bristen på kompetens väntas bli stor står 40 procent av antalet platser tomma.

Yrkehögskoleutbildningar i takt med tiden

Arbetslivets krav på kompetens förnyas ständigt. Etablerade branscher och yrken förändras samtidigt som nya växer fram. Det skapar en dynamik, vilket naturligtvis är något som bör eftersträvas, men det ställer också krav på ett snabbfotat utbildningssystem som fångar upp förändringarna och låter förändringarna återspeglas i utbildningsutbudet. Annars rikserar omvandlingen att stanna av på grund av att näringslivet inte finner rätt kompetens. Här fyller yrkehögskolan med sin mer flexibla utbildningsportfölj en viktig funktion, inte minst inom till exempel utbildningsområden som Data/IT.

I jämförelse med andra utbildningsformer har YH-utbildningar en hög effektivitet. Enligt YH-myndigheten har 9 av 10 arbete sex månader efter avslutad utbildning och andelen som har ett arbete som motsvarar utbildningen är 75 procent. Detta är siffror som gäller för riket som helhet och myndigheten anger att i storstadslänen är matchningen ännu mer effektiv.

Årligen avslutar 3–4 000 personer sina yrkesutbildningar i länet och utbildningsformen är efterfrågad på arbetsmarknaden.

Matematik, teknik och naturvetenskap – länet behöver lärare och tillräcklig kapacitet i utbildningssystemet!

Kunskaper i matematik, naturvetenskap och teknik är en viktig del av den framtida kompetensförsörjningen. Näringslivsstrukturen i regionen, inte minst den starka IKT-sektorn, innebär att efterfrågan på teknisk och naturvetenskaplig kompetens kommer att vara fortsatt mycket stor. Intresset för utbildningar inom teknik har ökat, exempelvis har antalet förstahandssökande till civilingenjörsutbildningarna vid Kungliga Tekniska högskolan (KTH) ökat med 50 procent de senaste fem åren. För Stockholmsregionen är det mycket angeläget att länet tillförsäkras tillräcklig kapacitet för utbildningar inom teknik och naturvetenskap.

Barn och ungdomars intresse för matematik, teknik och naturvetenskap grundläggs tidigt. Lärares betydelse är mycket stor och därför är den framtida rekryteringen av lärare inom dessa ämnen av stor betydelse. Mycket pekar på att bristen på lärare i teknik och matematik kommer att öka, det är en av de lärarkategorier som pekas ut där bristerna kommer att bli mycket stora. Samtidigt som nya lärare behöver utbildas är det viktigt att befintliga lärare får kompetensutveckling och stimulans för att kunna utvecklas och bli kvar i yrket.

KTH fick sommaren 2012 examenstillstånd för att utbilda lärare i teknik för åk 7–9 samt gymnasiet. För Stockholmsregionens del är det viktigt att intresset för utbildningar inom dessa områden ökar och KTH:s "tillskott" är en viktig del i detta.

Svenska för yrkesutbildade (Sfx) – en snabb väg för utrikesfödda

Många som flyttar till Sverige har redan en utbildning från hemlandet men saknar kunskaper i det svenska språket. Att ge dessa nyanlända en ingång till utbildningssystemet så att de inom sitt eget yrke

snabbt ska kunna lära sig det svenska språket är rätt väg att gå för att skapa en snabb väg in till arbetsmarknaden.

Svenska för yrkesutbildade (Sfx) är ett samlingsbegrepp för yrkesutbildningar med svenskspråkutbildning för utrikesfödda. Sfx är ett samarbete mellan staten, kommunerna, olika utbildningsanordnare och yrkesaktörer. Kurserna utgör en skräddarsydd väg genom systemet för att eleverna så snart som möjligt ska kunna arbeta inom sitt yrkesområde. Utbildningarna omfattar intensivkurs i svenska med fokus på yrkesspråket, orienteringskurser med nödvändig omringkunskap samt möjlighet att komplettera sin utbildning för svenska förhållanden på högskole- eller gymnasienivå. I möjligaste mån har Sfx också ambitionen att hitta praktikplatser till alla elever. I dagsläget finns Svenska för yrkesutbildade inom nio olika yrkesområden.

2012 startade utbildningen SFX-IT. Utbildningen har tillkommit genom ett nära samarbetet mellan kommuner, arbetsgivare och Länsstyrelsen och kommer att utbilda personer inom mjukvaruutveckling och programmering – där efterfrågan är mycket stor.

Varje år genomgår ungefär 1 000 personer en Sfx-utbildning i länet och utvärderingar har visat att de språkliga målen har uppnåtts med en avsevärt kortare studietid än en traditionell utbildning som svenska för invandrare (SFI). Dessutom leder praktiktiden som ingår i utbildningarna ofta till anställningar. Utvärderingar visar även att tiden till arbete inom respektive yrkesområde förkortas drastiskt, till exempel kommer läkare ut i arbete på 2–3 år istället för som tidigare 5–7 år och lärarbehörigheten uppnås efter 2–3 års studier.

Utbildningsutbudet
behöver anpassas
till näringslivets och
samhällets behov.

Invandring och integration – en framtidsfråga

Invandringen och inflyttning från andra delar av landet är av stor betydelse för Stockholms utveckling. Såväl de som invandrar och de som flyttar in från andra delar av Sverige är har en åldersmässigt bra profil och är därmed viktiga för den framtida kompetensförsörjningen. Det är de regioner som förmår ta tillvara olikheter som uppvisar den starkaste dynamiken. Länet har unika förutsättningar genom den mångfald som inneånare från 189 olika födelseländer innebär.

Inflyttning

Varje år flyttar cirka 30 000 personer till länet från annat land och cirka 35 000 personer flyttar in från andra län i Sverige. Utflyttningen till andra län är dock betydligt större än flyttningen till annat land varför invandringen genererar det största nettotillskottet. Invandrarna är generellt sett yngre än genomsnittsbefolkningen och bidrar positivt till arbetskraftsutbudet.

Befolkningsprognoser visar, framför allt på grund av en åldrande befolkning och därpå följande stora pensionsavgångar, att länet inte skulle klara arbetskraftsförsörjningen utan invandringen. I en globaliserad värld konkurrerar länet om arbetskraften med resten av Europa och en förutsättning att klara arbetskraftsförsörjningen inom de närmste 10–20 åren är bland annat att vi har effektiva system för de nyanländas etablering på arbetsmarknaden.

Drygt 450 000 eller 22 procent av länets befolkning är födda utomlands. Vid sidan av Sverige är Finland,

följt av Irak de vanligaste födelseländerna. Personer födda i Finland har dock minskat under en längre tid, medan födelseländer som till exempel Kina, Afghanistan, Pakistan och Rumänien har blivit allt vanligare under senare år. Antalet personer födda i Norden eller EU27 uppgår till drygt 160 000 vilket är något fler än personer som har ett asiatiskt land som sitt födelseland. Antalet personer födda i ett afrikanskt land uppgår till 48 000.

Nyanlända

En mindre andel (15–20 procent) av de nyanlända från utlandet består av flyktinginvandring och deras anhöriga där förutsättningarna för etablering i samhället kan variera kraftigt. Det är fortfarande en stark koncentration av flyktingar till vissa kommuner i länet, till exempel Södertälje kommun beräknas ta emot 25 procent av alla flyktingar i länet vilket är fler flyktingar än ett genomsnittligt svenskt län. Koncentrationen av flyktingar till enskilda kommuner skapar stora svårigheter i att organisera ett bra och effektivt

Tabell 3. (NAFTA = USA, Kanada och Mexico.)

Födelseregion	Antal
Norden	68 500
EU27 exkl. Norden	94 500
NAFTA	8 500
Afrika	48 000
Sydamerika	32 000
Asien	141 000
Övriga	61 500

Tabell 4.

Vanligaste födelseländerna	Antal
Finland	55 500
Irak	39 000
Polen	27 000
Iran	24 000
Turkiet	21 500
Chile	14 500
Tyskland	12 000

mottagande. En annan konsekvens är att de nyanlända får svårt att etablera fungerande kontaktnät med arbetsliv och det civila samhället i stort om de flesta boende i ett område är nyanlända och arbetslösa. Ett jämnare mottagande över länet är nödvändigt för att fler ska få möjligheter till en snabb integration och etablering. Trots det stora mottagandet i vissa kommuner har länet i sin helhet en låg andel av flyktningmottagandet i landet varför utvecklingsarbete pågår för att öka kapaciteten i länet.

Integration på arbetsmarknaden

Arbetslösheten är nästan tre gånger så stor hos den utrikesfödda befolkningen jämfört med den inrikes födda i länet. Även sysselsättningsgraden är lägre hos den utrikesfödda befolkningen. Allvarligast är läget för utrikesfödda kvinnor som har betydligt lägre sysselsättningsgrad än männen. Både för samhället och för individen är situationen oroande. Ett växande utanförskap i vissa stadsdelar skapar social oro, samtidigt som behovet av arbetskraft är stort. Det är nödvändigt att länet bättre tar tillvara alla utrikesföddas kompetenser och färdigheter på ett effektivt sätt så att de ges möjlighet till en snabb etablering i det svenska samhället.

Genom att dels satsa på projekt som ökar kvinnors delaktighet på arbetsmarknaden, dels satsa på mångfaldsarbete hos arbetsgivarna möter regionen problemet från flera håll. Inom arbetsmarknadsrådet som är en regional samverkan inom arbetsmarknads- och kompetensförsörjningsfrågor har utrikesfödda lyfts fram som en särskilt prioriterad grupp. Utvecklandet av nya yrkesinriktade svenskkurser, bland annat Sfx-IT och Sfinx (ingenjörer), är andra insatser som syftar till att dels öka integrationen på arbetsmarknaden dels möta regionens kompetensförsörjningsbehov

! *Integration på arbetsmarknaden där födelseland inte spelar roll för anställning är en central fråga för Stockholmsregionens utveckling.*

Länet skulle inte klara arbetskraftsförsörjningen utan invandringen.

Med en kvarts miljon nya bostäder skapar vi en mer hållbar region

En regions attraktionskraft kan definieras som dess förmåga att locka till sig människor och företag. Genom företagen skapas en arbetsmarknad som ger förutsättningar för att människor ska vilja bosätta sig i regionen men likaså etablerar sig företag där människor väljer att bo. Detta behöver mötas med en fungerande bostadsmarknad med god tillgång på olika sorters bostäder.

Stockholm växer

Den allt hårdare konkurrensen om bostäder påverkar särskilt de som har det svårt att komma in på bostadsmarknaden, till exempel unga, nyanlända och studenter. Som en effekt av den kraftiga befolkningsökningen och det låga bostadsbyggandet bor vi allt trängre och en femtedel av länets befolkning upplever sig trångbodda. Bristen på bostäder minskar rörligheten men med en trygg förmedling av såväl första- som andrahandsbostäder kan förutsättningarna för att bostäderna används optimalt öka.

Det är bra att Stockholm växer – det är också nödvändigt inte minst för att klara av den framtida kompetensförsörjningen. Men en kraftig befolkningstillväxt kan utan rätt åtgärder resultera i trängsel, ökade miljöproblem, ökad segregation och stor bostadsbrist. Regionens aktörer behöver tillsammans hitta formerna för ett fördubblat bostadsbyggande för att åstadkomma ett tillskott på drygt en kvarts miljon bostäder fram till år 2030.

Regionen står inför en stor utmaning – men också inför ett gynnsamt tillfälle – att genom de omfattande investeringarna som kommer att ske bygga en mer hållbar region. Merparten av länets kommuner planerar för en tätare stadsbebyggelse i goda kollektivtrafiklägen. Det är ett hållbart sätt att bygga men det gör också planerna mer komplexa då många målkonflikter behöver hanteras och avvägas. För att

möjliggöra mer nyanserade bedömningar behöver nya metoder och riktlinjer utvecklas. Målkonflikter behöver kunna vägas samman och hanteras utan att avkall görs på en långsiktig hållbar utveckling och förutsägbarhet i planeringen.

Nya bostäder kommer i stor utsträckning att komma till genom förtätning i områden där det redan bor människor, vilket i många fall leder till protester och planer överklagas. Därför är det viktigt att fortsätta utveckla metoderna kring medborgardialog och det är angeläget att länets invånare får en djupare förståelse för Stockholmsregionens behov av att växa.

Hinder och lösningar för ett ökat bostadsbyggande

Bostadsbyggandet karaktäriseras av stora regionala skillnader och endast i en handfull kommuner ligger tillskottet av bostäder i linje med RUFSS 2010. Kommunernas förutsättningar för ett högt bostadsbyggande varierar men alla kommuner i länet har potential att öka bostadsbyggandet. Målsättningen för bostadsbyggandet behöver utgå från ett regionalt behov. På samma sätt som vi har en regional arbetsmarknad behöver bostadsmarknaden ses i ett större perspektiv än det lokala.

Regionens olika aktörer har under det senaste året arbetat med att identifiera hinder och lösningar för ett ökat bostadsbyggande. Enligt kommunerna är

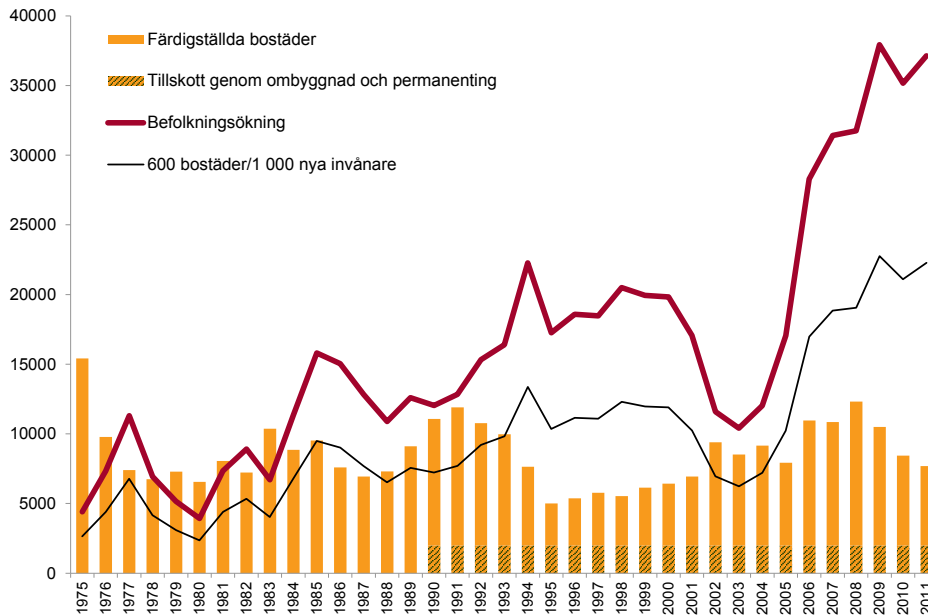

Diagram 7. Tillskottet av bostäder och befolkningsökningen i Stockholms län åren 1975 till 2011. Källa: SCB och Länsstyrelsen.

de främsta hindren för ett ökat bostadsbyggande
bristande infrastrukturinvesteringar, statliga ingripandegrunder i den fysiska planeringen (till exempel bullerfrågan), överklagande av detaljplaner samt oförmåga hos staten att göra avvägningar till förmån för bostadsbyggandet. Länet bygherrar framhåller
bristande planeringsberedskap, kommunala särkrav, politisk ovilja att växa på kommunal nivå samt brister i infrastrukturens utbyggnad som hinder.

! *Kommunernas planeringsberedskap behöver öka och förmedling av befintliga bostäder förbättras.*

För att klara av utmaningen krävs att alla aktörer samarbetar och bidrar. En för regionen gemensam ambition bör vara att halvera tiden från idé till färdig bostad. För att klara det bör regeringen ta initiativ till att utreda hur de statliga ingripandegrunderna, påverkar bostadsbyggandet och ett hållbart stadsbyggande och vid behov förändra regelverket.

Exempelvis behöver bullerfrågan samordnas på ett bättre sätt på en statlig nivå och de olika

riktlinjerna utvecklas för att nya bostäder ska kunna bidra till ett hållbart stadsbyggande. Riksintressen främst rörande kulturmiljö behöver uppdateras och tydligare specificeras för att kunna fungera som en värdefull planeringsförutsättning, Regeringen bör ge Boverket i uppdrag att i samverkan med länsstyrelserna utveckla allmänna råd om hur de statliga ingripandegrunderna bör tillämpas i syfte att skapa större förutsägbarhet och följsamhet hos regelverk.

! *Hur de statliga ingripandegrunderna påverkar bostadsbyggandet och ett hållbart stadsbyggande behöver utredas. Riksintressen behöver uppdateras, bullerfrågan samordnas och nya metoder för hållbar stadsbyggnad tas fram av berörda myndigheter.*

Infrastrukturens betydelse för byggandet av nya bostäder kan inte nog understrykas. I länet råder inte främst brist på mark i kollektivtrafiknära lägen – snarare är det brist på kapaciteten i infrastrukturen. I den regionala inriktningen för transportsystemets utveckling i Stockholms län är utgångspunkten att transportsystemet huvudsakligen ska utvecklas för att svara mot en fungerande bostads- och arbetsmarknad. Det är viktigt att även regeringen prioriterar bostadsbyggnadsbehov i samband med fördelning av resurser för transportinfrastruktur.

Tiden från idé till färdig bostad bör halveras.

! *Prioritera bostadsbyggnadsbehov i samband med fördelning av resurser för transportinfrastruktur.*

För att bostadsbyggandet ska kunna hålla en hög och jämn takt är det viktigt att undanröja etableringshinder för nya byggherrar i länet. Kommunens olika beslut har betydelse för den lokala konkurrensen - hur kommunen exempelvis anvisar mark eller detaljplanerar påverkar vilka byggherrar som kan verka i en kommun. Samspelet mellan kommun och byggherre har blivit mer centralt och kommunerna har en grundläggande roll genom sitt planmonopol men det är byggherrens risk- och lönsamhetsbedömning som ytterst avgör om bostadsbyggande kommer till stånd. Det medför att takten i bostadsbyggandet normalt går ner i lågkonjunktur och upp i högkonjunktur. För ett högt och jämnt bostadsbyggande oavsett konjunkturläge är det viktigt att bredda produktutbudet, till exempel genom att planera för en större andel hyresrätter och små, yteffektiva bostäder, men även genom att de statliga kreditgarantierna utvecklas.

! *Det är viktigt att regeringen medverkar till en stabilare byggtakt oavsett konjunkturläge och verkar för att finansieringen för byggherrar fungerar, exempelvis genom förbättrade kreditgarantier.*

Ökat utbud av studentboenden är en tillväxtfråga

Huvudstadsregionen är rikets ledande kunskapsregion. Här finns 19 universitet och högskolor. Men för många av dem som bjuds in att delta är det en inbjudan med armbågen. Tillgången till studentboenden är avgörande både för länets långsiktiga kompetensförsörjning och lärosätenas attraktivitet på den nationella och internationella marknaden. Utbildning vid regionens lärosäten håller en hög internationell nivå – men attraktiviteten påverkas negativt av det begränsade utbudet av passande och tillgängliga bostäder för studenter och gästforskare.

Det finns ungefär 12 000 studentbostäder i länet idag. Förhållandet studenter och studentbostäder är därmed cirka 16 procent. Det kan jämföras med Uppsalas 43 eller Lunds 25 procent. I Stockholms län, som har en ansträngd bostadsmarknad i övrigt, är

målsättningen att öka förhållandet till åtminstone 30 procent, det vill säga ytterligare minst 7 000 studentbostäder. Planprocesser pågår för ett stort antal studentbostäder i Stockholms stad, men det är av stor vikt att fler kommuner bidrar med tillskapandet av nya studentboenden.

Studentbostadsmarknaden är i akut behov av mer kreativa och dynamiska lösningar. Bostadsförsörjningsansvaret vad gäller studentbostäder ligger på kommunerna men fler aktörer efterlyses. Lärosätenas tillfälliga undantag att bedriva bostadsverksamhet bör permanentas och likaså bör Akademiska hus ges möjlighet att tillhandahålla bostäder.

! *Ge lärosätena permanent möjlighet att bedriva bostadsverksamhet och ge Akademiska hus i uppdrag att genom sitt fastighetsbestånd agera på studentbostadsmarknaden.*

Permanent studentbostäder kan kompletteras med tillfälliga boenden för att möta större förändringar i tillflödet av studenter både demografiskt och vid större efterfrågan på grund av till exempel konjunkturläget. Tillfälliga boenden kan utgöras av inhyrda eller öronmärkta bostäder och olika varianter av andrahandsbostäder och inneboendelösningar. Det är angeläget att dessa boenden kan förmedlas på ett tryggt och säkert sätt i regionen. Även flyttbara modulbostäder som kan optimera markanvändningen och andra tidsbegränsade åtgärder bör prövas. För att lyckas med det krävs en genomgång av de olika regelverken både vad gäller byggregler och tidsbegränsade bygglov. Även beskattningen kan övervägas då dagens fastighetsavgift slår extra hårt mot studentbostäder.

! *Förmedlingen av passande boenden för studenter bör utvecklas och tidsbegränsade bygglov och andra tillfälliga lösningar bör möjliggöras.*

Se över
beskattningen
och regelverk för
studentboenden.

Stora utmaningar i trafiken kräver nytt angreppssätt

Under 2010 fastställdes ett historiskt finansieringsavtal som innebär att närmare 100 miljarder kronor kommer att investeras i infrastruktur i Stockholms län fram till 2021. Trots dessa investeringar kommer Stockholmsregionen att vara hårt belastad med fler flaskhalsar år 2030 än idag, både på vägar och spår. Trängseln i vägnätet beräknas vara fem gånger större i kölängd räknat, eftersom vägtrafiken ökar betydligt snabbare (80 procent) än befolkningstillväxten (25 procent). Trängseln kan inte i längden byggas bort med väginvesteringar utan det krävs betydande insatser för en utökad kollektivtrafik.⁴

4 Trafikanalys 2011:3

Det krävs dock fler åtgärder än nya vägar och spår för att hantera trängselsituationen i länet. Det handlar om att styra trafiken, både i tid och rum, samt övervaka trafiksystemet för att kunna hantera olyckor och andra uppkomna situationer. Det handlar också om att erbjuda resenärerna alternativ i form av kollektivtrafiklösningar, öka möjligheten att cykla genom att bygga ut cykelinfrastrukturen, finna möjligheter till att arbeta hemifrån eller på flexibla arbetstider.

Det är också av stor betydelse att arbeta strukturerat med att förbättra och trimma befintliga system, både på spår och väg. Det kan handla om att metodiskt arbeta med signalljusreglering för att till exempel prioritera busstrafik, disponera om den belagda körbanan så att ytterligare ett körfält kan inrymmas, stänga och öppna påfarter med mera. Nya signalsystem i tunnelbanan kan ge fler tåg med kortare intervaller och växelbyten på stambanorna kan öka framkomlighet och pålitlighet för pendeltåg och andra tåg.

I slutändan handlar det förstås om en klok stadsbyggnadsstrategi som minimerar behovet av resor och transporter. Vi bor i en expansiv region och vi blir fler och fler som behöver försörjas med varor, nöjen och resor. Däri ligger utmaningen!

Regional inriktning för transportsystemets utveckling

Att planera för Stockholms framtida infrastruktur innebär att ställa samman och tolka prognoser ganska långt fram i tiden. Hur många är vi som kommer att resa, var kommer vi att resa och hur kommer vi att resa? Hur klarar vi behovet av resor med en kraftigt ökande befolkning som motsvarar ett Uppsala på sex år? Och hur påverkar det stadsmiljön, klimatet och näringslivet?

Det sker ett ständigt arbete med dessa frågor mellan regionens aktörer och under 2012 har en regional inriktning för transportsystemet i Stockholms län

Förseningar
i trafiken kostar
närmare
9 miljarder.

utarbetats. Den ska bland annat fungera som underlag för prioriteringar av åtgärder för kommande investeringsplaner för infrastruktur fram till 2025.

Förutom att peka på behovet av kapacitet och tillgänglighet samt stödja och

utveckla en fungerande

bostads- och arbetsmarknad visar den tydligt på behovet av hållbar utveckling där inte minst klimatutmaningen vilar tungt.

En väl utbyggd kollektivtrafik och utveckling av det regionala cykelvägnätet är två viktiga delar i att klara våra utmaningar. Men det krävs också kompletterande investeringar i vägar och att verksamheter i hög utsträckning lokaliseras till kollektivtrafknära lägen.

Trafikanalys har beräknat att samhällets kostnader för förseningar i de tre storstadsregionerna uppgår till cirka 8,5 miljarder årligen, därtill kommer en miljökostnad för trängsel med cirka 3 miljarder. Den ojämförbart största delen står Stockholm för, med cirka 9 miljarder. I Stockholms län med omgivande län pendlar resenärerna i genomsnitt längre än i andra delar av landet, men Stockholm står också för

landets högsta marknadsandel för kollektivtrafik och svarar för hälften av landets samlade kollektivtrafikresande.

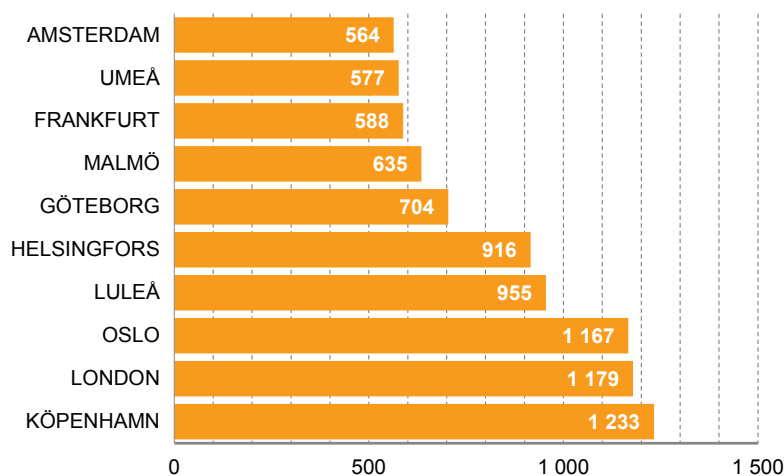
Det är mycket positivt att regeringen i budgetpropositionen aviserat betydande satsningar på trafikinfrastruktur som förhoppningsvis ger Stockholmsregionen nödvändiga resurser för att klara både befolkningsökningen och klimatutmaningarna.

Nationella medel för infrastruktur måste fördelas utifrån faktiska och förväntade resandeströmmar.

Arlanda – en viktig länk till omvärlden

Att ha god tillgänglighet och bra förbindelser med andra internationella regioner är inte bara av betydelse för Stockholmsregionen utan för hela riket. I det sammanhanget är Stockholm Arlanda Airport med sina drygt 170 destinationer Sveriges viktigaste kommunikationsnav, men vid flertalet interkontinentala resor krävs ett byte i till exempel Köpenhamn som även är huvudnavet för SAS. Att öka antalet direktdestinationer är av stor betydelse för att turismen, näringslivet och regionens profil som en internationellt tillgänglig region. De direkta vinsterna för passagerare av att etablera tio nya direkta flyglinjer värderas till mellan 420 och 820 miljoner kronor enligt rapporten Stockholmsregionens Internationella Tillgänglighet.

Diagram 8. De tio största destinationerna mätt i antal passagerare (tusentals), Arlanda 2011. Källa: Swedavia

Under 2011 passerade drygt 19 miljoner resenärer genom flygplatsen. Det är det högsta antalet någonsin och tillväxten drivs framförallt av en ökning av antalet utländska besökare. Under den första delen av 2012 har antalet passagerare fortsatt att öka. De tre största destinationerna till/från Arlanda är Köpenhamn, London och Oslo.

Klarar Arlanda av Stockholmsregionens behov av ökad internationell tillgänglighet?

Stockholm Arlanda Airports positiva utveckling kan samtidigt bli ett problem. Arlanda når snart sitt utsläppstak och akuta infrastrukturåtgärder behövs för att minska utsläppen från transporter till/från flygplatsen. Planeringstrycket kommer också att vara mycket högt under de närmaste åren, vilket för övrigt är en nödvändighet om regionens utveckling inte ska stanna av. Många och alltmer komplexa frågeställningar ska behandlas som exempelvis hur Arlandas och även Brommas påverkan på omgivningen ska hanteras. Båda är viktiga för regionens utveckling men innehåller många markanvändningskonflikter.

! *Marktransporter till och från Stockholm Arlanda riskerar att begränsa den internationella tillgängligheten.*

Med sikte mot 2050 – att nå klimatmålen för en växande storstadsregion

Klimatförändringarna är en av vår tids stora utmaningar där såväl anpassning till ett förändrat klimat som åtgärder för att minska utsläpp av växthusgaser är avgörande för en hållbar utveckling. Regionens snabba befolkningsökning kombinerat med hög tillväxt ställer ökade krav på insatser för att uppnå klimatmålen lokalt, regionalt och nationellt. Stockholms län har vunnit erkännande för framsynta miljöinsatser och har nu möjlighet att nyttja det offensiva klimatarbetet till sin fördel inför de omställningar som alla storstadsregioner står inför. Detta är inte bara nödvändigt för att klara EU:s mål för att minska de klimatpåverkande utsläppen med upp till 90 procent, det kan med en medveten strategi kring åtgärder också stärka regionens konkurrenskraft.

Klimatsmart planering

Stockholms län växer snabbt och behöver i det större perspektivet planera för en befolkning på drygt tre miljoner människor i länet och dess närområde. Det råder i dagsläget ett stort behov av nybyggnation av bostäder i länet, 15–20 000 nya bostäder per år. Här finns möjlighet att samplanera infrastruktur och bostadsbyggande för att skapa hållbara stadsdelar som är försörjda med kollektivtrafik. Stadsdelen Norra Djurgårdsstaden är ett exempel på hur ambitiösa energi- och kretsloppslösningar och anpassning till ett förändrat klimat integreras i planering och byggnation. Det är också ett exempel på hur miljöarbete kan gå hand i hand med näringslivsutveckling, där kompetenta beställare skapar förutsättningar för företag att utveckla nya tjänster och produkter, i detta fall inom miljöteknik.

Energieffektivisering

Insatser behövs också för energibesparing i befintlig bebyggelse. Merparten av bostadsbeståndet i länet är redan byggt och bostäder byggda på 60- och 70-talen utgör en fjärdedel av bostadsbeståndet.

Dessa hus har generellt en hög energiförbrukning jämfört med de flerfamiljshus som byggs idag och är i behov av renovering. Förutsättningarna för att kunna genomföra renoveringar är dock väldigt skilda i olika delar av regionen och i områden med låg attraktionskraft kan det finnas svårigheter att finansiera en energieffektiv upprustning. Vid upprustningar och ombyggnationer i hyresrättsbeståndet kan resurs-svaga hushåll tvingas flytta på grund av att hyrorna höjs som en följd av den ökade standarden.

Trafik och miljö

Transportsektorn står för en betydande andel av utsläppen av växthusgaser i Stockholms län. Mellan åren 1990 och 2008 ökade utsläppen från denna sektor med elva procent och om utvecklingen fortsätter kommer utsläppen att öka avsevärt till 2030. Det finns en rad åtgärder för att minska utsläppen av växthusgaser från transportsektorn men i grunden behöver transportarbetet effektiviseras, bland annat genom att så långt möjligt flytta transporter från väg till spår eller sjöfart och genom en övergång till hållbara drivmedel. Inom existerande system finns också potential för effektivisering genom förbättrade logistiklösningar.

Ökad andel kollektivtrafik är en viktig komponent för att minska biltrafiken. Trots en utbredd användning av kollektivtrafik i länet visar utredningar att kollektivtrafikens konkurrenskraft behöver stärkas genom ett ökat och förbättrat utbud. En annan viktig insats i förhållande till biltrafiken är att främja användningen av cykel som transportmedel. En förändrad syn på cyklande som ett effektivt färdmedel skapar behov av en bättre cykelinfrastruktur, med till exempel säkra och sammanhängande cykelbanor, välbelägna cykelparkeringar och tydlig vägvisning.

Teknik och miljö

Större användning av biogas är en framtida lösning för att öka andelen förnyelsebart bränsle och därmed bidra till en fossilfri fordonsflotta. Efterfrågan på biogas till fordon är för närvarande dubbelt så stor som produktionen i länet och förväntas öka kraftigt. I Stockholm, med sitt höga invånarantal finns potential för insamling och behandling av matavfall som kan användas till biogas (uppskattningsvis motsvarande 20 miljoner liter bensin). De flesta av länets kommuner har påbörjat insamling av matavfall eller ligger i startgroparna. En bredare samverkan mellan regionens aktörer kan främja en sådan utveckling. Utfasning av fossila bränslen och infasning av anläggningar för biobränsle väntas dock leda till att det krävs större ytor för kraftvärmeverken. Biobränsle har i storleksordningen tiofalt större volym än fossila bränslen, varför regionen behöver planera för detta. För länets mindre tätbefolkade delar är det särskilt viktigt att satsa på ökad självförsörjningsgrad av energi från exempelvis sol och vind. Det bidrar både till minskad klimatpåverkan och till ökad robusthet.

! För en utbyggnad av länets biogasproduktion behövs ökad samverkan mellan regionens aktörer.

Innovation och miljö

Innovationsförmågan i Stockholmsregionen är mycket stark även i ett globalt perspektiv och bör kunna nyttjas för att uppnå uppsatta klimatmål. Stark kunskapsuppbyggnad, konkurrenskraft och hög utbildningsnivå kan användas för utvecklingsarbete inom bland annat miljöteknik och informations- och kommunikationsteknologi (IKT). Stockholms län har förutsättningar att ta ledartröjan globalt och bana väg för en fortsatt positiv utveckling inom grön innovation som leder mot visionen om ett samhälle utan nettoutsläpp av växthusgaser. Intelligent transportssystem (ITS), en tillämpad form av IKT, som effektiviserar transportflöden är ett exempel som bidrar till effektiva transporter och energibesparing. Andra exempel är utbyggda e-tjänster som möjliggör mer arbete på distans och som därmed minskar transportererna.

Ovan nämnda åtgärder är viktiga men aktuell forskning visar att det inte kommer att vara möjligt att minska de klimatpåverkande utsläppen i enlighet med EU:s mål genom enbart känd och förutsedd teknisk utveckling och ekonomisk styrning. En stor del av minskningen behöver åstadkommas på annat sätt och här kan incitament för förändrade konsumtions- och resevanor vara ett viktigt inslag.

! Offentlig upphandling med inriktning på innovation och klimatsmarta lösningar kan nyttjas som en viktig drivkraft för förnyelse i näringsliv och offentlig sektor.

Klimatsmart
stadsplanering skapar
hållbar framtid.

Dricksvatten i världsklass – men om 100 år

Vatten är ett kännetecken för Stockholm. Vatten är en källa till rekreation, turism och fiske, och har en funktion som farled och som dricksvattenresurs. Mälaren försörjer i dagsläget två miljoner invånare i Mälardalen med dricksvatten. Det är en betydande tillgång för regionen men samtidigt innebär det också en viss sårbarhet. Dricksvattenförsörjningen står inför en rad utmaningar såsom en snabbt växande befolkning och klimatförändringar som påverkar vattenkvaliteten.

Sårbarhet

Cirka 95 procent av den allmänna vattenförsörjningen i Stockholms län är baserad på vatten från södra och östra Mälaren. Vid händelser som skulle slå ut något av de stora vattenverken eller vid större oljeutsläpp i Mälaren skulle stora störningar i vattenförsörjningen uppstå som påverkar många tusen invånare. I kombination med brist på reservvattentäkter kan detta i sin tur leda till allvarliga störningar i regionens dricksvattenförsörjning. Vissa kommuner inom länet förses med dricksvatten via endast en huvudledning, vilket gör dem sårbara vid exempelvis större läckor.

Skydda dricksvattenresurserna och säkra distributionen

Det vattenskyddsområde som finns för östra Mälaren behöver utökas med fler områden, förstärkas och klimatanpassas. Målet är att förhindra att orenat dagvatten, avloppsvatten och andra föroreningar tillförs Mälaren. I länet finns ett flertal potentiella framtida reservvattentäkter, som blir allt viktigare i takt med befolkningsökningen. Dessa täkter behöver ges ett fullgott skydd. Investeringar i underhåll och förnyelse av länets distributionsnät behöver göras för att minska risken för läckor och inläckage på dricksvattennätet. För att minska sårbarheten ytterligare krävs fler sammankopplingar mellan kommunernas distributionsnät.

! *Skyddet av dricksvattenresurserna behöver stärkas, både för Mälaren och för befintliga och framtida reservvattentäkter.*

Klimatförändringar

Den största utmaningen är de klimatförändringar som påverkar förutsättningarna för vattenförsörjningen. Prognosen visar på ökad nederbörd och ett varmare klimat med bland annat fler skyfall och översvämningar som följd. Detta kan innebära att råvattenkvaliteten försämras, då risken för spridning av föroreningar från land och avloppsledningsnät ökar. Högre vattentemperaturer medför en ökad risk för tillväxt av blågrönalger och bakterier. Ökande humushalter är också ett problem för dricksvattenproduktionen. På sikt är stigande havsnivåer, orsakade av klimatförändringar, ett allvarligt hot mot vattenförsörjningen eftersom risken för saltvatteninträngning i Mälaren ökar. SMHI:s beräkningar visar att havsnivån inom en hundraårsperiod kan komma att stiga med 100 cm vilket innebär en höjning med 30–50 cm i Stockholms län när landhöjningen har beaktats. Detta medför inte bara en ökad översvämningrisk utan får även betydande konsekvenser för dricksvattentäkten Mälaren.

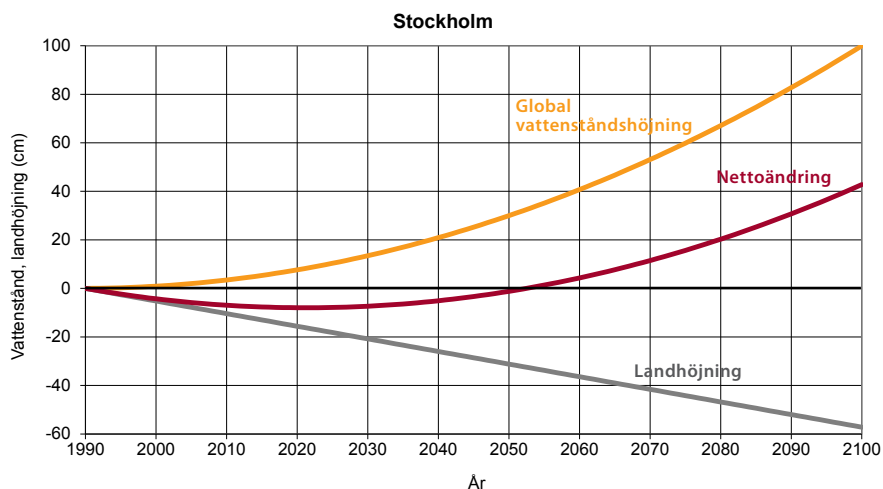

Diagram 9. Illustration över förhållandet mellan havsvattenståndshöjning och landhöjning i Stockholm om havet stiger 1 meter till år 2100 och 0,3 m till år 2050. När havets höjning går fortare än landhöjningen betyder det för Stockholms del att Saltsjön och Mälarens nivåer börjar närma sig varandra.
Källa: SMHI, 2011.

Möjliga lösningar för stigande havsnivå

För att anpassa Mälaren mot stigande havsvattennivåer spelar ombyggnaden av Slussen en avgörande roll, då den utgör en koppling mellan sjö och hav. Mälaren har sedan 1943 reglerats för att bland annat gynna jordbruk och sjöfart, minska risken för översvämningar samt förhindra saltvatteninträngning. Idag är medelnivån 0,67 meter över Saltsjöns, vilket gör att Mälarens vatten naturligt strömmar ut i Saltsjön genom Slussen. Risken för översvämning kring Mälaren är stor och detta är en av anledningarna till att nya Slussen kommer ha en avtappningskapacitet som är mer än dubbelt så stor som dagens. Ombyggnationen av Slussen ger större möjligheter att påverka vattennivån och är nära kopplat till de olika lösningar som har diskuterats gällande framtida problem med stigande havsnivåer.

En lösning är nollalternativet, vilket innebär att inträngning av saltvatten i Mälaren blir en realitet vid höjd havsnivå och alternativa dricksvattentäkter därmed behöver identifieras. Detta medför

inte bara en höjning av vattennivån i Mälaren och därmed en översvämningrisk utan också stor påverkan på växt- och djurliv. Ett annat alternativ är att i takt med Saltsjöns höjning höja Mälarens medelvattennivå genom det regleringssystem som idag finns. Även detta skulle få konsekvenser i form av ökad

risk för översvämningar. Översvämningar kan också bli följderna av ytterligare en lösning som har förts fram: att bygga dämmande anläggningar i skärgården som "stänger in" Mälaren och stoppar vattenflödet från Saltsjön. Konsekvenserna av klimatförändringarna och vårt sätt att agera ger således upphov till en mängd frågeställningar som vi redan idag måste beakta.

! Ombyggnaden av Slussen är en förutsättning för framtida dricksvattenförsörjning.

Kunskap ger färdighet

Otvivelaktigt finns ett antal långsiktiga utmaningar att hantera. Det pågående och mycket omfattande arbetet med en förändrad reglering av Mälaren och ombyggnad av Slussen i Stockholm hanterar frågorna i ett hundraårsperspektiv. Hänsyn tas till klimatförändringarna bland annat genom att öka avtappningskapaciteten.

För att Stockholmsmarna även i framtiden ska kunna erbjudas gott dricksvatten krävs mer kunskapsunderlag för att bringa klarhet i de långsiktiga frågorna och därigenom kunna fatta strategiska beslut om regionens framtida dricksvattenförsörjning. Att Stockholm i dag har ett dricksvatten av världsklass har inte kommit av sig självt. Det är ett resultat av långsiktig planering med ett regionalt perspektiv och stora investeringar vid ett flertal tillfällen under förra seklet.

! För att säkra framtida dricksvattenförsörjning behövs fler analyser av hur havsnivåhöjningen påverkar Mälaren.

Mälaren – ett "riksintresse" för dricksvatten.

Renare luft i vår huvudstadsregion

Stockholm utgör en storstadsregion inom vilken många människor förflyttar sig varje dag. Transporter är en förutsättning för regionens livskraft men ökad trafik innebär också att vår luft påverkas negativt. Trots tidigare insatser har luftkvaliteten i Stockholm under senare år inte blivit bättre och speciellt under våren fylls gatulufte av små partiklar som av dubbdäck nöts fram ur gatubeläggningen. Halter av partiklar (PM₁₀) och kvävedioxid överstiger normer satta på såväl nationell nivå som inom EU. Halterna riskerar att påverka hälsan för länets invånare negativt och mot bakgrund av regionens förmodade tillväxt och ökning av trafiken står regionen inför ytterligare utmaningar att inför framtiden uppnå normvärdena.

Stockholmsluften – en hälsofara?

Allt fler rapporter som påvisar luftföroreningarnas negativa inverkan på hälsan har på senare år presenterats. Föroreningarna har både kort- och långsiktiga effekter på andningsorgan och på hjärta och kärl. Barn i mer luftförorenade områden har sämre lungfunktion och föroreningarna ger hos barn upphov till besvär i luftvägar och allergier. Forskarsstudier visar vidare att gravida som utsätts för luftföroreningar löper större risk än andra att föda för tidigt.

Enligt beräkningar är cirka 23 600 respektive 34 000 personer i Stockholms län bosatta i områden där partikel- och kvävedioxidhalterna är höga. Påver-

kan på hälsan sker redan vid mycket låga halter av de olika föroreningarna och följer linjärt ökningen av halten. Alla sänkningar av föroreninghalten är därmed positiva utifrån ett hälsoperspektiv.

Nästan hälften av länsborna upplever också att luftförore-

ningar är ett stort problem i den offentliga miljön. Något färre, 23 procent, anser att luftföroreningar är ett stort problem i området där de bor.

Luft och trafik

Vägtrafiken är den dominerande källan till luftföroreningar i länet. Normerna för kvävedioxid och partiklar överskrids på 36 respektive 48 gator i länet. Den kraftiga ökningen av dieselfordon samt det faktum att trafiken totalt har ökat är två orsaker till de höga halterna av kvävedioxid. Partikelhalten genereras främst av dubbdäckens slitage på vägbanorna.

Det relativt stora antalet områden där värdena överskrids i Stockholm gör det, till skillnad från andra län med färre drabbade platser, mer komplicerat att med riktade punktinsatser åtgärda problemet. Tidigare insatser har inte varit tillräckliga för att pressa ner halterna i gatulufte. Här behövs mer genomgående lösningar.

Åtgärder

För att reducera halterna av föroreningar i stockholmsluften behövs en kombination av åtgärder. Det gäller speciellt halten av kvävedioxid som främst kan pressas ned genom en minskning av trafiken och renare fordon. Hur åtgärderna bör utformas och

Frisk luft
är en mänsklig
rättighet.

vilka effekter de får är beroende av en rad olika förutsättningar: bland annat fordonsparkens sammansättning på olika vägvsnitt, andel yrkestrafik samt godstrafikens flöde. Länstäckande och återkommande trafikmätningar är ett medel för att genom ökad kunskap om trafiksituationen skapa förutsättningar för effektiva och ändamålsenliga insatser.

! *Ökad kunskap om trafikens sammansättning i länet skapar förutsättningar för mer ändamålsenliga insatser.*

En åtgärd för att minska partikelhalterna som får en relativt snabb effekt är en kraftig minskning av andelen dubbdäck. Ett förslag för att uppnå en minskad användning av dubbdäck är ett införande av dubbdäcksavgifter. Avgifter på dubbdäck skulle, till skillnad från ett förbud mot dubbdäck till exempel möjliggöra för tillfälliga besökare att genom en avgift få tillträde till de områden i Stockholms stad som har dubbdäcksrestriktioner. Positiva erfarenheter av att införa avgifter finns från Oslo där andelen dubbdäck för närvarande är cirka 15 procent, att jämföra med dubbdäcksförbudet på Hornsgatan som på den gatan resulterat i en dubbdäcksanvändning på cirka 30 procent.⁶ Regeringen bör påskynda möjligheten att ge kommunerna rätt att införa dubbdäcksavgifter.

! *Dubbdäcksavgifter bidrar till att minska luftföroreningar och möjliggör mer flexibla lösningar för bilister.*

Det finns därutöver ett antal generella åtgärder som kan ha betydande effekt på luftkvaliteten. Dessa åtgärder omfattar bland annat förbättrad kollektivtrafik, framkomlighets- och parkeringsåtgärder, främjande av gång- och cykeltrafik samt att påverka resevanor. Åtgärderna kräver aktiv samverkan mellan länets aktörer och bör hanteras utifrån ett helhetsperspektiv då de också tjäna andra syften som exempelvis en reducering av klimatpåverkande utsläpp och bättre framkomlighet i staden genom minskning av trafiken.

⁶ Dubbdäcksanvändningen i länet i stort uppgår till omkring 50-65 procent

Foto: Christina Fagergren

Utsläppen påverkar Östersjön

Varje år tillförs totalt cirka 30 000 ton fosfor och över en miljon ton kväve till Östersjön. De svenska utsläppen har under senare år minskat men inte i tillräcklig omfattning. Näringsämnen från Stockholms län och Mälaren utgör en av de största belastningarna på Östersjön. I Stockholms län är utsläpp från jordbruket och ett otätt och överbelastat avloppsledningsnät två av de största utmaningarna för framtiden men även utsläpp från enskilda avlopp, dagvatten och trafik medför betydande skada på våra sjöar och vattendrag. Insatser för att minska utsläppen görs fortlöpande men mer behövs för att ytterligare begränsa länets påverkan på Östersjön. Länets aktörer har därför gemensamt prioriterat miljömålet *Ingen övergödning*. Här är inte minst renovering av länets avloppsledningsnät en viktig faktor.

Avlopp till en växande storstadsregion

Reningseffektiviteten av länets avloppsvatten är god men med ett växande antal invånare följer att mängderna avloppsvatten ökar och därmed också utsläppen av näringsämnen. Mycket av utsläppen kan härledas till gamla och i många fall bristfälliga ledningsnät i länet. Med rådande åtgärdstakt blir näten dessutom allt sämre. Sämre nät innebär att vatten lättare tränger in i ledningarna vid stora regnmängder och medför risk att avloppsledningsnätet svämmar över, så kallad bräddning. Avloppsvatten som inte är fullständigt renat kommer då ut i våra sjöar och hav. Problemet förväntas växa då klimatförändringarna sannolikt kommer att medföra större regnmängder. Ledningsnätet är stort, bara Stockholm vatten transporterar avloppsvatten från hushåll i Stockholm och Huddinge via ett över 300 mil långt ledningsnät. Underhållet är tidskrävande och dyrt men investeringar är nödvändiga för att sörja för en växande befolkning och på sikt minska utsläppen.

! *Investeringar i avloppsledningsnätet är en viktig insats för att minska utsläppen av kväve och fosfor i våra vattendrag.*

Klimatförändringarna påverkar också utsläppen från regionens reningsverk på ett sätt som får konsekvenser för Östersjön. Torrare vårar och somrar och därtill en höjning av havsnivån på sikt, förväntas minska Mälarens utflöde i havet sommartid. Utflödet från de tre stora reningsverken, som mynnar strax utanför Djurgården, kommer på grund av detta inte att sköljas ut genom skärgården lika effektivt som tidigare. Det kan, åtminstone under sommarhalvåret orsaka en otillfredsställande vattenkvalité i den inre skärgården. Möjliga lösningar på problemet är att låta vattnet mynna ut i yttre skärgården genom ett längre ledningsrör, ännu effektivare rening av vattnet, stopp för fortsatt anslutning till befintliga verk eller etablering av nya kretsloppsanpassade verk i perifera lägen.

Enskilda avlopp bidrar till betydande utsläpp av näringsämnen och stora insatser för att minska utsläppen görs i länet, såväl lokalt som regionalt. Speciellt problematiskt är det i områden som omvandlas från fritidshus till permanentboende. Detta blir än mer märkbart i skärgården med brist på grundvatten, magra jordlager att infiltrera avloppen i samt långa avstånd för att kunna ansluta till regionala ledningsnät.

Kretslopp – viktigt för att minska utsläppen och spara våra resurser

Jordbruksmarken i länet står för knappt 30 procent av kväveutsläppen och 50 procent av utsläppen av fosfor till Östersjön. En betydande del av detta, 40 respektive 30 procent, utgörs av läckage som skulle ske även om jordbruksmarken inte brukades.⁷ Utsläppen har i Sverige sedan 1995 reducerats men faktum kvarstår att jordbruket hör till de källor som mest påverkar utsläpp av näringsämnen i Östersjön och insatserna för att minska utsläppen behöver öka. Inom lantbruket pågår många åtgärder för att minska näringsläckaget från jordbruksmark, till exempel att gödsla lagom mycket och att anlägga våtmarker.

Det är viktigt att främja kretslopp av näringsämnen genom att öka andelen källseparerade små avlopp. Källseparerande avlopp möjliggör att näring från avloppen tas till vara och kan användas på åkermarken efter att ha hygieniserats. Landsbygden i Stockholms län är med sin relativa koncentration av gårdar speciellt lämpad för detta och lantbrukarna visar ökat intresse för att använda denna typ av näring i jordbruket.

Utbyggnad av källseparerade avlopp på landsbygden bör främjas för att ta tillvara den näring som redan finns.

Centralt för kretsloppet inom jordbruket är också att knyta växt- och animalieproduktion närmare varandra. När växt- och djurgårdar koncentreras till skilda områden i landet medför det att stallgödseln inte finns där grödorna odlas. Mineralgödsel köps då in till växtodlingen och djurfoder till djuren, vilket medför att det naturliga kretsloppet bryts och mer näring kommer ut i markerna och sedermera till våra vattendrag.

⁷ PLC5, Svenska MiljöEmissionsData

Foto: Rose-Mari Åkerström

Landsbygd i förändring

In på knuten har Stockholm en levande landsbygd med en variationsrik natur och ett flertusenårigt kulturlandskap. Runt 100 000 personer lever här. En mindre del är sysselsatta inom det direkta jordbruket men 45 000 personer arbetar inom verksamheter med direkt eller indirekt koppling till detta. Den storstadsnära landsbygden lever under speciella förhållanden. Efterfrågan på mark för den växande stadens behov ökar, samtidigt som det öppna landskapet med levande jordbruk är en stor tillgång för både länets invånare och turister. Samtidigt ger också läget nära Stockholm möjligheter för landsbygden och dess näringar. Att finna en balans mellan ett levande jordbruk och regionens utveckling i övrigt är en nyckelfråga.

Djur och jordbruk – gamla och nya näringar

Länets landsbygd håller sakta men säkert på att förändras. Jordbruksföretagen blir färre och en allt större andel inriktas på växtodling. Antalet nötkreatur minskar inte längre; mjölkgårdarna blir färre men större. Fåren är också goda landskapsvårdare och det är positivt att de långsamt blir fler och fler. Trädgårdsodlingen har lång tradition i Stockholmsregionen och svarar för inte mindre än 68 procent av landets odling av kryddväxter och kruksallat. Intresset för närodlad ökar och flera kommuner har tagit fram kostpolicies med mera, där man strävar efter att erbjuda närodlade och närproducerade produkter. I nuläget är intresset i länet för sådana produkter större än utbudet.

Hästnäringen blomstrar; både hästföretagen och hästarna ökar i antal. Uppskattningsvis finns cirka 45 000 hästar i länet. Hästar är en betesresurs med stor potential som kan hålla landskapet öppet men de behöver finnas spridda på lämpliga ställen. Blir koncentrationen för stor riskerar vi olika typer av problem som konflikter med närbelägna bostäder, markslitage och ökat parasittryck.

Det är viktigt att djuren mår bra. Ofta involveras flera myndigheter när djur far illa. Samarbetet mellan myndigheterna har utvecklats. Sedan 2011 har Stockholms län en djurskyddspolis, som hjälper till med handräckning. Under 2011 ökade antalet registrerade djurskyddsärenden i länet med 22 procent till 3 500 stycken, huvudsakligen sällskaps-

	2004	2010
Totalt antal hästar Stockholms län	27 300	45 200
Antal hästar på jordbruk	6 712	9 200
Antal platser med hästar	2 700	3 800

Tabell 5: Hästar 2004 och 2010.
Källa: Jordbruksverket

djur. Då inräknas hela länet, inte bara landsbygden. Ökningen beror delvis på ett ökat antal anmälningar om vanvård men framför allt hänger den ihop med ett ökat myndighetssamarbete.

! *Betesdjur på rätt plats stärker landskapets natur- och kulturvärden!*

Landsbygdsturism – nätverk för ett samlat utbud

Landsbygdsturismen är på frammarsch. Den har fått stort stöd i regeringens vision Sverige – det nya matlandet. Också Tillväxtverkets satsning på en internationell lansering av Stockholms skärgård kommer att vara av stor betydelse landsbygdsturismens utveckling. På flera håll i länet har företagare, kommuner och intresseföreningar gått samman för att utveckla sin bygd och gemensamt marknadsföra den. Genom att presentera ett samlat utbud av upplevelser, där försäljning av lokala matprodukter varvas med konserter, naturupplevelser och andra typer av erbjudanden, kan bygden utvecklas till en destination.

Här återfinns också målgruppsinriktade paketlösningar. En annan insats av betydelse är kvalitetshöjande utbildningar för entreprenörerna. De sociala medierna ger nya möjligheter att nå ut, det är därför viktigt att utbyggnaden av bredband fortsätter.

Storstad och landsbygd i samverkan

Närheten till Stockholm ger vår landsbygd flera fördelar. Med många invånare finns en stor marknad och det differentierade näringslivet ger möjlighet att komplettera jordbruksverksamheten med andra sysselsättningar. Samtidigt finns utmaningar att hantera. De höga markpriserna är ett reellt hot mot en levande landsbygd, då de gör det svårt för en ny generation att etablera sig som jordbrukare. När den stadsnära jordbruksmarken säljs ut för andra ändamål påverkas både landsbygdens livskraft och landskapets karaktär. I flera landsbygdskommuner har medvetenheten om jordbrukets betydelse ökat, något som kan ses i att frågan hanteras i kommunala planeringsunderlag. I dag är cirka 55 procent av jordbruksföretagarna äldre än 55 år. Det behövs nytänkande för att hitta lösningar för hur det storstadsnära jordbruket på sikt ska kunna upprätthållas och intensifieras.

Landsbygdsprogrammets mål om att fler människor med utländsk bakgrund och fler kvinnor ska kunna bo och verka på landsbygden uppmärksammas allt mer. I de stora förorterna lever många människor med utländsk bakgrund som saknar sysselsättning men som i sitt bagage har erfarenheter, kompetens och vana av entreprenörskap. På landsbygden kan det vara svårt att rekrytera arbetskraft och generations-

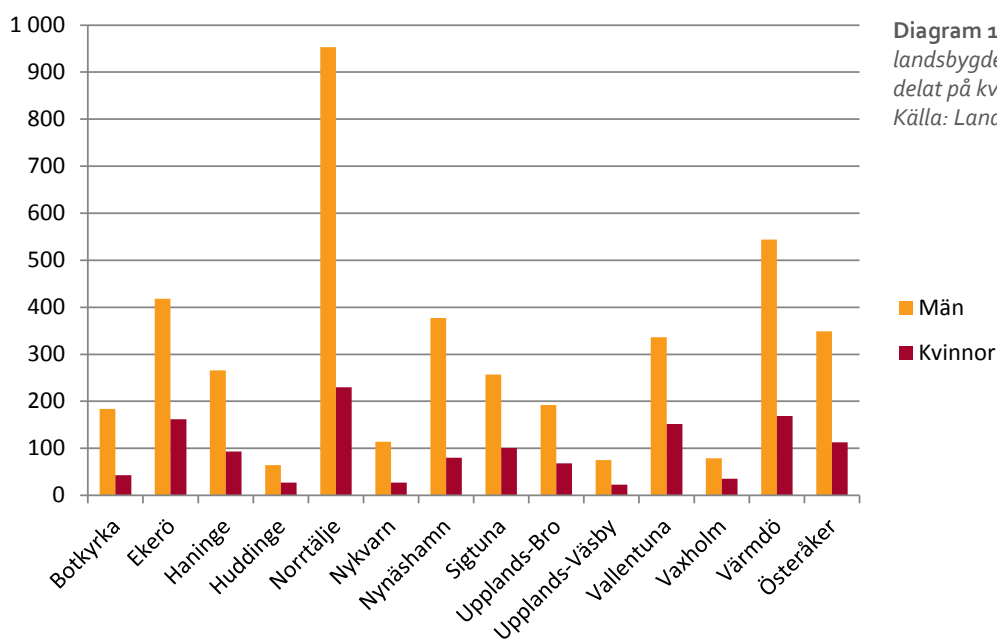

Diagram 10: Antal företagare på landsbygden i Stockholms län, uppdelat på kvinnor respektive män. Källa: Landsbygd i centrum nr 2/2012.

växlingen behöver lösas. Här finns potential för ett utbyte som kan gynna flera. Insatser görs för att skapa mötesplatser och etablera kontaktytor så att landsbygdsföretagare och stadsbor med utländsk bakgrund kan hitta varandra.

Mindre än en tredjedel av företagen på landsbygden i Stockholms län drivs av kvinnor. En ny undersökning visar att förutsättningarna för män och kvinnor att driva företag skiljer sig åt. Till exempel står kvinnor som driver enskilda firmor för cirka 28 procent av de ansökningar som beviljats stöd från landsbygdsprogrammet men andelsmässigt fler kvinnor får avslag. Generellt satsar kvinnor ofta i mindre skala, har svårare att få banklån men det har också visat sig att företag som satsat småskaligt ofta är starka efter några år. Det finns en kunskapslucka kring kvinnors företagande på landsbygden som behöver fyllas för att bidra till fler kvinnor som driver företag.

Förutsättningar behöver skapas för att fler ska kunna bo och verka på landsbygden!

Höga markpriser är ett hot mot den levande landsbygden.

GÅRDSBUTIK
NORRA LAGÅRDSCAVELN

Brunn
VATTENKRÄN

NÄMDÖ KYRKA
Påskdagen
24 april 2011
klockan 15.00
Påskdagsmässa
med Petrus Matti
Svenska kyrkan
och Östra & Västra Byarna

Välkommen till SÄVIKOP'S
butik i källaren
Här finns diverse varor för
Barnaker, potatis,
ögg, glass, fryst vitt & ljust
Ettstoft, honung...
Allt efter säsong och
Hillgång!

TURIST-
INFORMATION

Skärgård – en världsunik tillgång

Skärgårdsområden finns på ytterst få ställen i världen. Skärgården längs den svenska Östersjökusten och över till Finland är världens största sammanhängande skärgårdsområde. Inom Stockholms län finns cirka 30 000 öar, kobbar och skär. Här bor över 10 000 personer året om. På sommaren tas cirka 50 000 fritidshus i bruk och uppskattningsvis runt en halv miljon människor besöker skärgården i egen fritidsbåt.

Stockholms skärgård bjuder på en mångfald av miljöer och upplevelser. Här finns innerskärgårdens bördiga öar, mellanskärgårdens skärgårdsbyar och tallklädda hällmarker och en ytterskärgård med kalspolade öar och kobbar. Förutsättningarna för att leva och verka är olika. Landskapet fascinerar med vatten och horisonter, natur och kulturmiljöer. Skärgården är utan tvekan en viktig del av det som är specifikt med Stockholms län.

Några tendenser

Över hälften av den förvärvsarbetsande befolkningen i skärgården arbetar inom handel, kommunikation, finansiell verksamhet, företagstjänster och offentlig förvaltning. Vård och omsorg sysselsätter en fjärdedel. Det finns runt 120 aktiva jordbruk. Jämfört med länet i övrigt är sysselsättningen högre men medianinkomsterna något lägre. I skärgården märks en stor skillnad mellan öar med fast landsförbindelse och öar utan. Mellan 2005–2010 har befolkningen på öarna minskat i nästan hela skärgården.

Det finns en stigande efterfrågan på skärgårdsupplevelser, både från turister och från regionens egna invånare. Ändå har besöksnäringen i Stockholms skärgård inte utvecklats lika väl som i landet i övrigt. Efter en topp 2008, minskar antalet gästnätter i olika typer av boenden, däremot campar fler. Inom ramen för ett strategiarbete för utveckling av skärgårdens besöksnäring har nytt statistikunderlag tagits fram avseende antal och kategorier besökare, företagens antal, omsättning, antal anställda, fördelning mellan

områden med och utan fastlandsförbindelse med mera. Utifrån den förbättrade kunskapen om faktiska förhållanden och tendenser kan insatser utformas och riktas på ett bättre sätt.

Nära och långt borta från huvudstaden

Närheten till huvudstaden har under århundradena präglat förutsättningarna för Stockholms skärgård. De goda möjligheterna till handelsutbyte lever i hög grad kvar. Även om strömning ofta står på skärgårdskrogarnas menyer, erbjuder dagens skärgård i första hand upplevelser i stället för fisk, ved och hö. Inom ramen för Matlandet satsar regeringen på att utreda möjligheterna för en lokal fiskmarknad i Stockholm. Längre har skärgården tillgodosett Stockholms län. Längre har skärgården tillgodosett Stockholms län. Under några sommarveckor tar ett stort antal sommarboende och turister del av skärgårdens utbud. Näringsverksamheten tar fart och tillgängligheten förbättras. Om sommarsäsongen kan förlängas och skärgården bli ett besöksmål under fler årstider, skulle den ekonomiska basen stärkas och fler kunna bo och verka här

året om. Mångsysslandet för att få tillvaron att gå ihop är en realitet som delas med generationer av skärgårdsbor.

En livskraftig skärgård innebär en ekonomisk och social hållbar miljö, där natur- och kulturvärden ska tas om hand som en resurs för utvecklingen. Människor i olika åldrar ska ha möjlighet att bo och verka här. Infrastrukturen har en nyckelfunktion och kan utvecklas på flera områden. Sedan

Betalservice
måste få en långsiktig
lösning.

Svensk Kassaservice lades ner behöver betalfunktionerna få en långsiktig lösning. Under det senaste året har betalautomater som hanterar kontantuttag, betalning av räkningar och deponering av dagskassor på försök installerats i några butiker. Utbyggnaden av bredband

har tagit fart med hjälp av lokala intressenter. EU- och statliga medel är en förutsättning för den vidare utbyggnaden. Möjligheten att anordna kostnadsfria surfzoner i välbesökta hamnar utreds.

Sommaren 2014 inför Stockholms läns landsting på försök en nord-sydlig båtförbindelse som ska binda samman olika öar. I dag ger kollektivtrafiken få möjligheter att ta sig mellan öar utan att åka via fastlandet. En ny tvärförbindelse är viktig för skärgårdens framtid. Den ger möjlighet till arbetspendling inom skärgården och bidrar också till ett bättre underlag för att ha kvar skolor på öarna. Naturligtvis stärker också en sådan förbindelse besöksnäringen och fler målpunkter kan utvecklas.

Det är för att uppleva skärgårdslandskapet med sin rikedom av natur- och kulturmiljöer, som de allra flesta söker sig dit. Dessa värden behöver förvaltas och utvecklas med en långsiktig hållbarhet i fokus. Delar av det gamla jordbrukslandskapet vidmakthålls och insatser görs för att genom ett ökat bete skapa

tilltalande miljöer med ett rikt växt- och djurliv. Till exempel har antalet får på öarna ökat, troligen delvis ett resultat av bidrag för skärgårdsbete. Viktiga fisk- och yngelområden kartläggs och behöver skyddas för att undvika konflikter med båtsport och andra verksamheter.

! *Fortsätt att utveckla kommunikationerna inom skärgården.*

Mot ett internationellt besöksmål

Skärgårdens potential har kommit att uppmärksammas allt mer. Under senare år har samarbetet stärkts för en livskraftig skärgård. Ett resultat är att Tillväxtverket, efter ett ansökningsförfarande, i juni 2012 har utsett Stockholms skärgård till en av fem platser i landet – "destinationer" – som ska utvecklas till ett hållbart och internationellt konkurrenskraftigt turistmål. Stockholms skärgård bedöms kunna växa ytterligare på en internationell marknad och utvecklas till helårsdestination. Bakom ansökan låg en rad aktörer i skärgården såsom Stockholms stad, skärgårdskommuner, Stockholms läns landsting, Skärgårdsstiftelsen, Waxholmsbolaget, samarbetsorganisationer för lokala aktörer som Öppen Skärgård och Skärgårdens Intresseföreningars Kontaktorganisation (SIKO) samt Länsstyrelsen. Arbetet kring utvecklad besöksnäring innebär ett fördjupat samarbete mellan Stockholm och skärgårdskommunerna. För den internationella marknaden är denna koppling och varumärket Stockholms skärgård avgörande.

Tabell 6: Gästnätter 2005–2011. I underlaget ingår skärgårdsvandrarhem, övrig uthyrning, stuguthyrning).
Källa: Årsstatistik 2012 för Stockholms läns landsting.

År	Gästnätter	inkl camping
2005	72 770	115 818
2006	73 847	123 020
2007	66 282	113 586
2008	82 946	133 490
2009	82 152	130 415
2010	72 440	132 785
2011	73 296	144 215

Stranden – en attraktiv boplats för många

Strandlinjen i ett vattenrikt län som Stockholms är lång och områden i strandnära lägen, såväl kring våra sjöar som i skärgården är attraktiva för naturupplevelser, för sportaktiviteter och som boendeplats. De många platser där vatten möter land är en betydande resurs för vårt län men också en resurs som behöver vårdas. För att bevara natur- och rekreationsvärden behövs en balans mellan människans tillgång till naturen och skydd av växt- och djurliv.

I länet
finns sammanlagt
1 000 mil stränder.

Stranden som naturvärde

Stränder hyser ett attraktivt växt- och djurliv såväl ovan som under ytan. I det grunda strandvattnet finns viktiga födoområden för sjöfågel. Vikar och andra grundområden utgör ovärderliga lek- och uppväxtområden för många fiskarter och är därmed avgörande för reproduktion av de sviktande fiskebestånden. Strandområdet har därutöver en viktig funktion som biologiskt filter då vattnet renas, genom att näringsämnen tas upp i växter och partiklar binds, istället för att transporteras ut i sjöar och hav.

Strandnära områden är inte bara attraktiva platser för djur- och växter utan också för människor. Många vill bosätta sig i närheten av vattnet. Av denna utveckling följer att bryggor och småbåtshamnar byggs ut och grunda och skyddade vikar i skärgården är speciellt lämpliga lägen för detta. Då våra båtar tenderar att bli allt större kräver det större bryggor och djupare vatten och i sin tur ofta muddring av botten. Naturstränder och grunda områden, ofta de mest värdefulla för växt- och djurliv, riskerar därmed att gå förlorade. Med god kunskap och planering vid byggnation av bryggor och småbåtshamnar kan en balans skapas mellan människans tillgång till naturen och skydd av växt- och djurliv.

Svallvågor påverkar stranden

Intresset för vattnet syns inte bara direkt i strandnära områden utan också genom ökad reguljär båttrafik, sjötransporter och antalet fritidsbåtar. Vågorna och svallet från, framförallt större båtar medför skador på strandområden i form av erosion: nötning av berggrund och det lösa jordtäcknet som "äter upp stranden". En inventering av 51 mil stränder i Stockholms mellanskärgård visar att 16 procent har erosions-skador i någon omfattning. Stränder längs farlederna är de mest drabbade, nästan 80 procent av erosions-skadorna återfinns på stränder i anslutning till farlederna. På vissa platser är erosionen kraftig och orsakar betydande skada på strand- och naturmiljöer, vilket får negativa konsekvenser för vegetation och lekområden för fisk och kan orsaka skador på bryggor och anläggningar. Möjliga åtgärder för att minska erosionen är att säkerställa hastighetsbegränsningar och eventuellt göra ytterligare fartbegränsningar längs med känsliga delar av farlederna.

Kulturarv för framtiden

På sommaren intar turisterna Stockholms broar. Med kameror förevigas vyerna över staden. Vattenspeglarna, silhuetten med de många kyrktornen, Södermalms karakteristiska förkastningsbrant och symbolbyggnader som Stadshuset blir minnesbilden av Stockholm. Stockholms skönhet lockar många till besök; länets kulturarv har ett värde för många fler än de egna invånarna. Stockholms stadsbild och de historiska miljöerna har stor betydelse för en växande besöksnäring men också för Stockholm som attraktiv bostadsort. För dagens invånare bidrar de till att ge förankring, identitet och sammanhang.

Huvudstad med lång och synlig historia

Stockholms län har många miljöer med mycket höga kulturvärden, vilket är en naturlig spegling av den centrala betydelse regionen haft genom tiderna. Här finns även tre världsarv: Birka och Hovgården, Drottningholm samt Skogskyrkogården. I direkt anslutning till innerstaden utbreder sig Kungliga nationalstadsparken, landets första och hittills enda nationalstadspark.

Många områden är inte bara av riksintresse för kulturmiljövården, utan har också uppmärksammats internationellt. Stockholm har en ovanligt lång och synlig historia, där stadsbild och arkitektur präglas av att staden länge har varit en central plats i riket - huvudstad sedan 1600-talet och redan på 1300-talet en viktig handelsplats. Ambitionerna har varit höga, både när det gäller offentligt och privat byggande. De främsta arkitekterna och hantverkarna har anlitats, och byggandet och planeringen som skett här har ofta blivit mönsterbildande, från 1600-talets palats till efterkrigstidens bostadsområden. Kännetecknande för Stockholm är att utvecklingen har avsatt tydliga årsringar som adderats till den ursprungliga kärnan i Gamla Stan. Jämfört med många andra städer kan vi därför följa stadens utveckling ovanligt väl.

I hela länet finns många fornlämningar som berättar om att Mälardalsområdet redan under förhistorisk tid utmärkte sig i förhållande till övriga riket. Järnåldersgravfälten ligger tätt, här finns en stor koncentration av runstenar och det finns många fornlämningar som förknippas med utvecklad administration under yngre järnålder såsom storbögar, kungsgårdsmiljöer,

tingsplatser och handelsplatser. Birka och Hovgården – vikingastad respektive kungsgård intar en särställning och har potential att utvecklas än mer som besöksmål.

Historia i utvecklingen

När områden förändras på olika sätt sker ett samspel mellan länets aktörer för att kulturmiljövårderna på bästa sätt ska tas tillvara som en resurs. Det är berikande att leva och vistas i en miljö där historien har en plats i vardagen. När ny verksamhet tillkommer i kulturhistoriskt värdefulla områden ska hänsyn tas så att inte kärnan i det som är värdefullt förstörs. Här har vi ett särskilt ansvar för de miljöer som ur ett nationellt perspektiv är utpekade som riksintressen.

Länets fornlämningar berörs i hög grad av samhällsutvecklingen när nya vägar, järnvägar och bostadsområden ska byggas. Målet är att så långt möjligt verka för att fornlämningarna kan bevaras i ett meningsfullt sammanhang. De senaste fem åren har det varje år genomförts över hundra arkeologiska utredningar och undersökningar. Att Stockholm ligger vid Östersjön och har en stor skärgård gör att många ledningar och annan infrastruktur förläggs i vatten. Inte sällan berörs då marinarkeologiska lämningar som båtvrak. Just i Östersjön finns ett stort antal bevarade vrak eftersom skeppsmasken, som förstör trä, inte trivs i bräckt vatten. Arkeologiska undersökningar genererar hela tiden kunskap om länets historia. Det är angeläget att den kunskapen tas tillvara och förs ut.

! *Ta tillvara kulturmiljön i Stockholms innerstad som en attraktionskraft för besökare och inflyttare.*

Bygg en
framtid med
historia.

Stockholms barn och unga

Stockholms stora barnkullar är en rikedom och ett tydligt tecken på regionens attraktionskraft. Regionens täthet skapar dock alldeles särskilda förhållanden. Här finns både möjligheter och svårigheter som saknas i övriga riket.

Vart fjärde förskolebarn är en stockholmare

Stockholm är inte bara rikets mest tätbefolkade län, det står än mer i särklass vad gäller antalet barn. I hela riket finns 566 000 barn i åldern 1–5 år varav en fjärdedel (142 000) bor i Stockholms län. En majoritet av dessa är även inskrivna i förskolan.

En bra förskoleverksamhet har god personaltäthet och inte allt för stora barngrupper, vilket Stockholms län lyckas ganska bra med. Med en genomsnittlig gruppstorlek på 16,2 barn hör länet till de fem län som har minst barngrupper. Även personaltätheten ser bra ut på genomsnittsnivå, i länet går det 5,2 barn per årsarbetare vilket även det placerar länet bland de fem bästa. Bland förskolebarnen är det allt fler som har ett annat modersmål än svenska. Stockholms län har den största andelen men är trots detta det län som är bäst på att erbjuda modersmåls-

stöd. Drygt hälften av barnen med ett annat modersmål än svenska får också modersmålsstöd vilket är en betydligt högre andel än rikssnittet på 39 procent.

Regionens barnkullar har växt över förväntan i flera år vilket sätter kommunerna under hård press att ständigt få fram nya förskoleplatser. Den kraftiga utbyggnaden av förskolan har gjort det svårt att få personalens utbildningsnivå att hålla jämna steg och länets förskolor har under flera år präglats av en skriande brist på utbildad personal.

I Stockholms län har endast 38 procent en pedagogisk högskoleutbildning vilket placerar länet långt efter övriga län där motsvarande andel varierar mellan 50 och 72 procent. Som framgår av tabell 7 är skillnaden mellan verksamhetsformerna i Stockholms län liten samtidigt som skillnaden jämfört med riket och de övriga länen är markant.

	Anställda i förskola, andel (%) årsarbetare med pedagogisk högskoleutbildning		
	TOTALT	KOMMUNAL	FRISTÅENDE
Stockholms län	38	39	36
Riket totalt	54	56	43
Övriga län	50–72	49–74	38–63

Tabell 7. Förskolepersonal med högskoleutbildning.
Källa: Skolverket.

Sveriges kunskapsintensiva nav erbjuder i nuläget sina yngsta medborgare en mycket låg andel utbildad personal och därmed sämre förutsättningar till att realisera den i skollagen fastställda verksamheten.

! *Fler i förskolan behöver ha pedagogisk högskoleutbildning.*

En av tio 15-åringar i länet saknar behörighet till gymnasieskolan

Stockholms läns skol- och elevsammansättning skiljer sig från övriga rikets. Fristående skolor, utländsk bakgrund, föräldrar med låg utbildningsnivå och föräldrar med hög utbildningsnivå är alla faktorer som är rejält överrepresenterade i länet i förhållande till övriga Sverige. Så väl de bäst presterande eleverna som de sämst presterande finns, ojämnt fördelade, i länet.

Om man ändå jämför avgångseleverna i årskurs 9 med övriga riket är länets resultat bättre både avseende det genomsnittliga meritvärdet och andelen som är behöriga till gymnasieskolan. Länet har även högre andelar elever som går ut grundskolan med betyg i alla ämnen samt bättre resultat på de nationella ämnesproven. Men det som kanske främst kännetecknar länet är de stora inomregionala skillnaderna. I länet som helhet saknar exempelvis 11 procent av avgångseleverna behörighet till gymnasieskolan, en procentenhet lägre och bättre jämfört med riket. Samtidigt varierar länets kommuner mellan 2 och 20 procent ej behöriga och mellan olika skolor står variationen mellan att samtliga elever är behöriga till att endast runt hälften av eleverna är behöriga.

Elever med utländsk bakgrund

Drygt var fjärde elev som går ut grundskolan i Stockholms län har utländsk bakgrund, det vill säga har två utlandsfödda föräldrar eller är själv född utomlands. Elever med utländsk bakgrund har som grupp svårare att nå grundskolans mål jämfört med elever med svensk bakgrund. Detta beror till allra största delen på skillnader i föräldrarnas utbildningsnivåer. Elever med utländsk bakgrund som har högt utbildade föräldrar har ofta samma resultat som motsvarande elever med svensk bakgrund. Men det finns en grupp som har det särskilt svårt.

Barn som invandrat någon gång under grundskoletiden, vid 7 års ålder eller senare, har betydligt sämre förutsättningar för att klara av grundskolan jämfört med barn som invandrat tidigare eller är födda i Sverige. Våren 2011 avslutade 1700 elever i Stockholms län årskurs 9 efter att ha invandrat under grundskoletiden. Av dessa uppnådde endast hälften behörighet till gymnasieskolan. Motsvarande andel bland de barn som invandrade före grundskolestart är 12 procent.

Bland de elever, med utländsk bakgrund, som bott i Sverige under hela grundskoletiden är det något vanligare att de invandrade jämfört med de infödda når grundskolans mål, 12 respektive 13 procent saknar gymnasiebehörighet. Det är även en större andel invandrade jämfört med infödda som klarar minst betyget godkänt i samtliga av grundskolans ämnen. Dessa skillnader mellan infödda och tidiga invandrare finns inte i övriga riket utan endast i Stockholms län.

Problem med att klara av grundskolan är allt för ofta ett första steg på ett långt och svårbrutet utanförskap. En majoritet av dem som i grundskolan misslyckas med att nå gymnasiebehörighet står även flera år senare fortfarande utan gymnasieexamen.

Att idag få ett arbete utan gymnasieexamen är svårt och väntas bli än svårare då efterfrågan på lägre utbildad arbetskraft minskar kontinuerligt.

Tabell 8. Andel av avgångselever i årskurs 9 år 2011 som saknar behörighet till gymnasiet. Källa: Skolverket.

	Andel ej behöriga i respektive grupp	
	STOCKHOLMS LÄN	ÖVRIGA RIKET
Svensk bakgrund	7 %	10 %
Utländsk bakgrund	23 %	27 %
<i>Därav</i>		
födda i Sverige	13 %	16 %
invandrade före 2002	12 %	16 %
invandrade efter 2002	48 %	48 %

! Grundskolan är den nödvändiga grunden för all framtida utbildning och arbetsmarknad. För individen. För regionen. För landet.

Få tror på bättre uppväxtvillkor för länets barn och unga

Även länets gymnasieresultat präglas av stora skillnader. Samtidigt som en stor andel unga saknar gymnasieutbildning och högskolebehörighet finns en stor andel som läser studieinriktade utbildningar, får mycket goda resultat och går vidare till högre utbildning. Bostäder är ett annat område som är problematiskt för många unga. Studenter i allmänhet och i Stockholm i synnerhet har fått det allt svårare att hitta någonstans att bo. Det finns idag cirka 12 000 studentbostäder men det finns 80 000 studenter.

Utbildning och uppväxtvillkor för barn och unga hör till de politikområden som länets invånare prioriterar allra högst, endast hälso- och sjukvård bedöms viktigare. 72 procent av länsborna anser det mycket viktigt att politiker arbetar med utbildningsfrågor och 22 procent anser att det är ganska viktigt. Samtidigt har länets alla svårigheter och tillkortakommanden gällande de unga inte passerat obemärkt. När stockholmarna tänker på framtiden tror endast var fjärde att uppväxtvillkoren för länets barn och unga kommer att vara bättre om 10–15 år jämfört med hur det är idag. De flesta, 44 procent tror att situationen kommer att vara ungefär den samma och 21 procent tror att uppväxtvillkoren blir sämre.

Allt fler ensamkommande barn och unga

De kanske allra största utmaningarna gällande studier och boende står länets växande skara ensamkommande barn och ungdomar inför. Antalet asylsökande ensamkommande barn har ökat kraftigt i Sverige under de senaste åren, från 400 barn år 2005 till 2 200 under 2011. Majoriteten är pojkar i 15–17-årsåldern från Afghanistan och Somalia. Flera har traumatiska upplevelser och en lång flykt bakom sig. Ett bra mottagande och tidig professionell hjälp har ofta avgörande betydelse för barnens framtida utveckling.

Av de ensamkommande barn som beviljades uppehållstillstånd 2011 togs 311 emot i Stockholms län. Länets andel om 14 procent var betydligt lägre än förväntat och regionen har idag kapacitet att ta emot cirka 450 barn per år. Utöver detta har länet även tre ankomstkommuner, Solna, Sigtuna och Stockholms stad, med ett transitansvar på cirka 800 barn per år.

Alkoholkonsumtionen minskar bland länets unga

Det övergripande målet med samhällets insatser mot alkohol, narkotika, dopning och tobak är ett samhälle där alla ska kunna växa upp och leva utan risk att skadas på grund av sitt eget eller andras bruk. Förutsättningarna för detta tycks också öka.

Alkoholkonsumtionen bland länets unga minskar kontinuerligt, storkonsumenterna har blivit färre och allt fler i årskurs 9 avstår helt från alkohol. Trenden med en ökande narkotikaanvändning tycks vara bruten även om andelarna fortfarande ligger på relativt höga nivåer. Runt var tionde gymnasieelev i länet har använt narkotika under den senaste månaden, vanligen cannabis. Tobaksrökandet minskar visserligen men fortfarande röker en tredjedel av gymnasisterna varje dag eller ibland. I årskurs 9 är motsvarande andel runt var femte, för alla åldrar gäller att flickor röker mer än pojkar.

Bra utbildning
och hälsovård viktigast
om stockholmarna
får välja.

Ett tryggt län – men under ytan

Att invånarna i Stockholms län känner sig trygga är en förutsättning för en välmående region. Och Stockholms län är tryggt. Antalet anmälda bränder minskar, antalet anmälda brott per 1 000 invånare är få i jämförelse med andra europeiska storstäder och stockholmskommunen Salem har utnämnts till den tryggaste av rikets 290 kommuner.

Prostitution och människohandel – flest anmälningar i Stockholms län

Prostitution och handel med människor för sexuella ändamål sker dagligen i Stockholms län. Hur många som utsätts är inte möjligt att uppskatta då mörkertalet är omfattande. År 2011 anmäldes dock 471 brott relaterade till människohandel och prostitution i länet vilket var 46 procent av det totala antalet anmälningar i riket, mer än fem gånger fler än i Skåne län och drygt 150 fler anmälningar än i Västra Götalands län.⁸ En möjlig förklaring till att fler anmälningar sker i Stockholms län är det fokus som frågorna har här och de resurser som avsätts för att arbeta mot människohandel och prostitution.

8 BRÅ

Länsstyrelsen i Stockholms län har i uppdrag av regeringen att på nationell nivå samordna arbetet mot prostitution och människohandel för sexuella ändamål. Som en del av denna samordning sammankallar Länsstyrelsen det nationella metodstöds- teamet mot prostitution och människohandel (NMT) som omfattar Rikspolisstyrelsen, Rikskriminalpolisen, Länspolisen, socialtjänsten, Ungdomsjouren, Åklagarmyndigheten och Migrationsverket. Regeringsuppdraget syftar till att öka medvetenheten om dessa frågor i Sverige. Utbildningsinsatser och den nationella handlingsplanen mot prostitution och människohandel för sexuella ändamål är exempel på åtgärder som har ökat möjligheterna för personer som arbetar med frågorna att bättre kunna arbeta

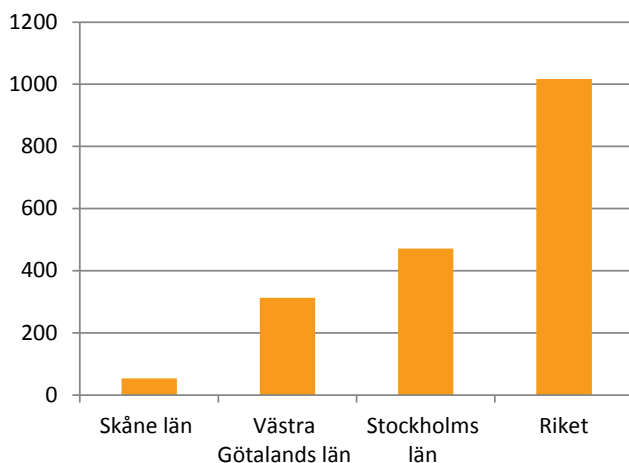

Diagram 11. Människohandel och prostitution i storstadslänen. Antal anmälda brott år 2011.

Källa: BRÅ

förebyggande och stödande. Det återstår dock för myndigheterna att bli bättre på att klara upp dessa brott då endast en tredjedel av de anmälda brotten i Stockholms län 2011 lagfördes.⁹

Människohandel för andra ändamål än sexuella

Under sommaren 2012 anlände cirka 700 personer till Stockholm för att söka hjälp på sin ambassad med olika slags stöd. De 700 personerna hade rest till Sverige för att arbeta men hade ändå varken möjlighet att betala för boende eller hemresa. Vems ansvar det var att tillmötesgå deras behov visade sig vara oklart och resulterade i att Stockholm stad initialt bistod med uppsamlingsplats och hemtransporter. Därefter beslutade ambassaden att hjälpa till med bland annat hemtransporter.

Dessa personer som kom till Sverige för att arbeta föll utanför de ekonomiska och sociala trygghetsystemen. Då arbetsgivaren inte uppfyllde de avtal som slutits hade dessa arbetstagare få möjligheter till stöd. Vem som ansvarar för att hjälpa, stödja och utreda eventuella brott mot sådana särskilt utsatta grupper visade sig vara oklart. Då regeringsuppdraget att samordna arbetet mot prostitution och människohandel endast omfattar människohandel för sexuella ändamål saknas mandat att ta sig an frågor kring människohandel för andra ändamål som exempelvis arbetskraftsexploatering. En väg att gå för att göra det möjligt för berörda aktörer att klargöra ansvarsförhållanden och hantera frågor kring särskilt utsatta grupper är att utöka regeringsuppdraget till att omfatta alla former av människohandel.

! *Utvidga mandatet i arbetet mot människohandel till att omfatta alla former av människohandel.*

Våld i nära relation

Andelen polisanmälda våldsbrott mot kvinnor är högre i länet än i riket. Mörkertalet är stort men uppskattningsvis är det bara var fjärde våldsutsatt kvinna som anmäler brottet. För kvinnor under 18 år beräknas mörkertalet vara ännu större.

Våld mot kvinnor i nära relation är ett omfattande samhällsproblem som ofta bidrar till såväl fysisk som psykisk ohälsa för dem som upplevt våldet. Särskilt alarmerande är att barn som bevittnar våld inte får det stöd de är i behov av. Viss utveckling har påbörjats, men det återstår mycket arbete särskilt när det gäller att utreda behov av insatser och stöd för barn som upplevt våld i familjen.

En förutsättning för att minska mörkertalen är att våldsutsatta kvinnor som söker stöd inom socialtjänsten blir väl bemötta och får det stöd och den hjälp de behöver. Det kan bidra till att de utsatta känner sig trygga och vågar polisanmäla hot och våldsbrott och hålla fast vid en genomförd polisanmälan.

I syfte att förbättra omhändertagandet och sprida kunskap kring hedersrelaterat förtryck och våld startar under 2012 resurscentrum Origo. Målgrupperna är personer som utsätts för hedersrelaterat förtryck (flickor/pojkar 13–26 år) och våld och de som arbetar med ungdomar i riskzonen. Centret, som tas fram genom ett länsövergripande samarbete utifrån ett initiativ från Operation kvinnofrids styrgrupp, kommer att tillhandahålla råd och stöd, utbildning och kanalisera vidare till experter inom kunskapsområdet.

! *Barn som upplevt familjevåld löper förhöjd risk att bli förövare eller utsatta i vuxen ålder.*

Äldreomsorgen – en växande bransch utan utförare

Stockholms län har en ung befolkning. Av länets dryga två miljoner invånare är endast 320 000 personer 65 år eller äldre. Framöver förväntas alla åldersgrupper att öka men ingen kommer att öka så mycket som de äldre. År 2030 förväntas antalet äldre i länet ha ökat med 150 000 personer. De äldres andel av länets befolkning växer därmed från 15 till 18 procent samtidigt som de i yrkesverksam ålder (20–64) minskar från 61 till 58 procent.

I ett första skede, fram till 2020, sker ökningen nästan uteslutande i den jämförelsevis mindre vårdkrävande gruppen 65–85 åringar. Men runt år 2020 står länet inför en brytpunkt. Efter att ha varit huvudsakligen oförändrad under tio år börjar även gruppen om 85 år och äldre att växa. Under loppet av ett decennium väntas gruppen att öka från 45 000 till 72 000 personer, ackompanjerat av en kraftigt stigande efterfrågan på vård och omsorg. Trycket kommer att öka på insatser som bostadsanpassning, trygghetslarm, hemsänd mat, dagverksamhet, tillfälliga boenden, färdtjänst, hemtjänst, särskilda boenden med personal dygnet runt samt vård på både sjukhus och vårdcentraler.

Lågt förtroende och hög oro

Samtidigt som dagens och morgondagens behov av omsorg är obestridligt är det få som vågar lita på äldreomsorgen. I Stockholms län uppger endast tre av tio invånare att de har ett mycket eller ganska stort förtroende för äldreomsorgen. Drygt hälften har ett ganska eller mycket lågt förtroende. Äldreomsorgen får därmed betydligt sämre förtroendesiffror än polisen, sjukvården, högskolorna,

barnomsorgen, kollektivtrafiken, bankerna samt grund- och gymnasieskolan. Journalister och hur offentliga medel används på kommunal- respektive riksnivå är det enda som länsborna uttrycker ett än lägre förtroende för.

Givet det låga förtroendet är det inte så konstigt att många känner oro inför sin äldreomsorg. Var tredje länsbo mellan 65 och 85 år uppger att de ofta oroar sig för sin nuvarande eller kommande äldreomsorg. Även bland de yngre i åldrarna 18–64 finns de som ofta oroar sig över äldreomsorgen, om än i en mindre utsträckning.

Existens och kompetens – vem ska göra jobbet?

Personalen är den viktigaste resursen inom äldreomsorgen. Äldreomsorgen är till sin natur personalintensiv och arbetet handlar i stor utsträckning om personlig omvårdnad. Möjligheterna till effektivisering är begränsade och till distansarbete närmast obefintliga. Tillgången till personal är och förblir därmed sektorns centrala fråga.

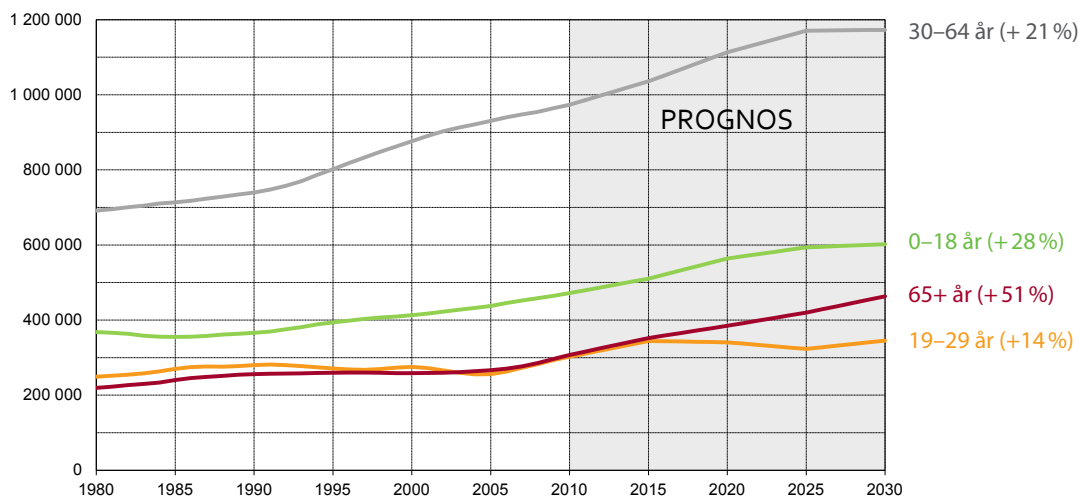

Diagram 12. Folkmängd i Stockholms län i åldersklasser, historik och prognos. Parentesen visar prognostiserad ökning i procent 2010-2030. Källa SCB, Regionplanekontoret.

I Stockholms län finns idag cirka 32 000 personer 65 år eller äldre som är beviljade hemtjänst och utöver detta bor 16 000 permanent i särskilda boenden. Sett till andel av befolkningen 65 år och äldre har 10 procent hemtjänst och 5 procent särskilt boende, vilket även överensstämmer med rikssnittet.

Äldreomsorgen är generellt inte ett av länets starka områden, även om det finns stora skillnader mellan enskilda kommuner och verksamheter. Många av länets äldre med hemtjänst eller särskilt boende är mindre nöjda med omsorgen och stora delar av personalstyrkan saknar gymnasial omsorgsutbildning. När de äldre bedömer omsorgen i sin helhet hamnar hälften av länets kommuner bland de 25 procent sämsta kommunerna i riket. Även när det gäller personalens utbildning hör hälften av länets kommuner till de sämsta i riket. De resterande kommunerna hamnar runt riksgenomsnittet. Få eller inga Stockholmskommuner tar sig upp bland de 25 procent bästa i landet.

Stockholm har med sin förhållandevis unga befolkning potential för att utbilda i alla fall en del av personalbehovet. Vårdutbildningarna lyckas dock inte locka studenter i någon större utsträckning. Av de 19 500 elever som slutförde gymnasieskolan i Stockholms län 2011 var endast 250 från något om-

vårdnadsprogram. Intresset tycks även lägre i länet jämfört med riket, andelen avgångselever från omvårdnadsprogrammet ligger runt en procent jämfört med fyra procent i riket.

Ett annat alternativ för att möta den väntade arbetskraftsbristen är att förmå personal att flytta till länet, antingen från övriga riket eller från utlandet. När det gäller övriga riket måste Stockholms län främst konkurrera med ett högre kostnadsläge och en besvärlig bostadsmarknad men även med det faktum att personalbehovet är minst lika stort utanför länet. När det gäller utlandet konkurrerar länet även med det övriga Europa. I den mån personal hämtas utanför landet kommer inte bara vårdutbildning utan även goda kunskaper i svenska språket efterfrågas.

Fler äldre behöver mer bistånd.

! Förmågan att attrahera omsorgspersonal, både geografiskt och yrkesmässigt, är en framtida ödesfråga.

KOPPIETER

Mån - Fre 9-20
Lör - Sön 9-19

Spagetti
10,-
Intrucco
99
/kg

Foto: Jenny Frejng

Länsstyrelsen arbetar för att Stockholmsregionen ska vara attraktiv att leva, studera, arbeta och utveckla företag i.

Adress

Länsstyrelsen i Stockholms län

Hantverkargatan 29

Box 22 067

104 22 Stockholm

Tfn: 08- 785 40 00 (vxl)

www.lansstyrelsen.se/stockholm